

ПАКАЖЫ ЧАЛАВЕКУ ДАРОГУ

СПАДЧЫНА

Дзень быў нядзельны, па-летняму ціхі і сонечны. Да гэтага ўвесь час нягодзіла: ішлі аблажныя дажджы, а вось цяпер, на схіле лета, выдарыўся — нарэшце такі! — пагодлівы дзянёк. На небе — ані хмаркі; а неба само пяшчотнае і такое зіхатліва-сіняе, быццам зашклёнае недзе там, угары. Да таго ж, ціша такая — хоць ты напраўду мак сей. Ужо апоўдні ўсчалася неймаверная гарачыня, стала душна і млосна, і сотні людзей з райцэнтра адразу ж падаліся бліжэй да вады — на Цну, Дубаўское і Люсінскае азёры, у засень навакольных лясоў.

Гэта быў адзін з тых, нямногіх улетку, выхадных дзянькоў, калі людзям пасля дажынак можна было даць уволью супачыць да пачатку ўборкі бульбы — самай працаёмкай работы ўвосень; бо хто ведае, ці будзе такі адносна вольны час пазней, да самага першага зазімку.

Як сабе хочаце, а мясціны тут, наўкруг Ганцавіч, непаўторныя. Калі ўжо бор — дык бор: цёмны, кашлаты; калі пералесак — дык пералесак: гулкі як зvon, і светлы, як радасць дзявочая; ну, а калі балота — дык балота: не лаві варон, бо ссунешся ў такую калатушу — век самому не выбрацца.

Па-мойму, няма лепшага месца для роздуму ці адпачынку, чым вузенькая сцежка ў спелым бары. Менавіта — спелым. Бо сосны ў ім — адна ў адну, і ўсе спакойныя, мудрыя. Быццам яны ўжо ўсё зрабілі, што меліся зрабіць на гэтым месцы, а цяпер стаяць адно для

таго, каб навучыць цябе, чалавеча, спакою і мудрасці.

Вось па такой сцежцы ў той нядзельны дзень доўга блукалі двое нетутэйшых людзей. Збочылі ў лес яны адразу ж за Ельніай, якая сваёй адзінай вулічкай упрытык падступае да райцэнтра, і непрыкметна для сябе скіравалі спачатку на Кругліцу, а потым і на Качайку — урочышчы, далекаватыя ад Ганцавіч, і таму амаль заўсёды бязлюдныя. Хіба што які паляўнічы забрыдзе сюды часам.

Сцежка то ўзбягала на парыжэлыя ад апа-лай ігліцы грудкі, віхляла між замшэлых кам-лёў, то праставала ўзберагам поля ці наўсцяж даўно някошанага ўзбалотка — да схаваных у залеташняй асацэ кладак, а потым зноў кідалася ў такую непразь, што здавалася: не, не вытрымаюць гэтыя двое, вернуцца. А яны ўсё ішлі. Першы — не сказаць каб ён удаўся ростам — лёгенька сцёбаў ядлоўцавым пручі-кам па калашыне адпрасаваных штаноў, ледзь прыкметна перасмыкваў плячыма і ступаў важ-ка, на ўсю нагу; у яго паставе адчувалася ўлас-цівая здаровым людзям знарочыстая паволь-насць і ўпэўненасць у сабе; адно ў вачах гэтага чалавека было занадта многа стомы, быццам ён толькі што правёў бяссонную ноч. Затое другі, той, што крочыў побач, быў амаль на галаву вышэйшы за стомленага чалавека, больш руха-вы і, магло здацца, весялейшы, бо ён час ад часу спыняўся і гучна смяяўся, смешна рас-ставіўшы пры гэтым ногі; тады на твары ў яго, як у сарамяжлівай дзяўчынкі-падлетка, успых-ваў густы румянец.

Калі б хто з жыхароў Сукача, Пасек ці ляс-ной Гуты і напаткаў гэтых людзей у лесе, наў-рад ці быў бы здзіўлены — хіба мала наезджае апошнім часам сюды, як гавораць тут, «няна-скага люду»; павітаўся б чалавек і пайшоў сваёй дарогай: завядзёнка такая — у лесе здароўка-юцца ўсе — і знаёмыя, і зусім незнаёмыя людзі.

Між тым была пагалоска, што з аднаўлен-нем раёна ў Ганцавічах сюды панаехала многа

новых людзей, у асноўным кіраўнікоў і спецыялістаў партыйных, савецкіх і гаспадарчых органаў. Былі сярод іх і тыя, хто працаваў тут раней, каго ўжо ведалі ў раёне і шчыра паважалі. К слову сказаць, з асаблівай радасцю сустрэлі прыезд Івана Давыдавіча Балкіна, чалавека надзвычай сціплага і дабрадушнага; тыя, хто блізка ведаў гэтага амаль двухметровага асілка-сібірака, сцвярджалі, што ў ім, як нельга лепш, раскрывалася хараство душы рускага чалавека. Зацяты паляўнічы, Іван Давыдавіч неяк па-дзіцячы — светла і радасна — любіў тут усё на свеце: і лес, і поле, і асабліва людзей. І яго, радавога тады інструктара райкома партыі, усе любілі такой жа шчырай і адданай любоўю. У раённым Доме культуры, дзе Івана Давыдавіча нядаўна выбіралі сакратаром па ідэалогіі, замест звычайнага пры галасаванні падняцця рук, усчалася такое, што здавалася, шыбы ў вялізных вокнах не вытрымаюць — рассыплюцца на друзачкі ад буры апладысментай. Дзмітрый Мікітавіч Туравец, сакратар Брэсцкага абкома партыі, які праводзіў сёму Ганцавіцкую райпартканфэрэнцыю, змушаны быў тройчы прасіць у залы цішыні, а калі засаромлены віноўнік узняўся на спэну, па-сяброўску, неяк натуральна, як гэта ўмеў рабіць толькі Туравец, паляпаў яго на плячы і ўсадзіў поруч з сабой за сталом.

Прыезд Віктара Іванавіча Бурскага (для многіх усё яшчэ Віці Бурскага) быў таксама жаданым, але не зусім каб нечаканым. Гэты светлавалосы магілёўскі хлапец пасля Горацкай сельгасакадэміі гадоў колькі запар прапавваў аграномам у Агарэвічах, упадабаў тут сабе ў жонкі мясцовую прыгажуню настаўніцу Марыю Аляксандраўну і цяпер лічыўся сваім чалавекам. Яго новая пасада — начальніка ўпраўлення сельскай гаспадаркі, натуральна, змушала колішніх сяброў па нялёгкім — праўда, соладка-незабыўным — халасцяцкім хлебе паводзіць сябе стрымана і пачпыва, хаця сам Віктар Іванавіч адчуваў сябе ў такіх вы-

падках куды больш няёмка, чым яго нядаўнія аднакашнікі.

Сярод усіх, хто прыехаў тым летам у адноўлены раён, прадметам асаблівай цікавасці, вядома ж, былі першы сакратар і старшыня райвыканкома. Гэта якраз тыя людзі, што апоўдні лясною сцежкай абмінулі Качайку і цяпер вузенькай — на адзін калёсны след — дарожкай кіраваліся ў бок Люсіна. Паперадзе ішоў Мікалай Міхайлавіч Гвай — цяперашні першы сакратар, а ў недалёкім мінулым камсамольскі работнік з Пружаншчыны, інструктар абласнога камітэта партыі. Першыя тыдні новых, невядомых пакуль што клопатаў яшчэ не паспелі пакласці адчувальны адбітак на гэтым чалавеку. Адно па вачах можна было здагадацца (ды і то толькі таму, хто ведаў яго раней), што спіць ён апошнім часам малавата, аб нечым непакоіцца. Зрэшты, тут, у Ганцавічах, адразу ж прыкмецілі ў ім адну асаблівасць — нястрымнае жаданне ўсё пабачыць на свае вочы, пачуць на ўласныя вушы.

Вось і сягоння ён, можа сказаць, сілком улагодзіў не акрыялага як след пасля прастуды Мікалая Платонавіча Калінку, старшыню райвыканкома, і пацягнуў за сабой паглядзець калгасныя натуральныя сенажаці, што параскіданы па навакольных лясах да самых Хатыніч і нават далей — за Раздзялавічы.

— Пабачым, што за спадчыну пакінулі нам з табой, — гаварыў Гвай. — Няблага было б які шматок атавы ўварваць яшчэ...

Родам Калінка з Івацэвіцкага раёна, з-пад Косава. У вайну ён там партызаніў і, пэўна, таму любіць лес асаблівай, невымоўнай любоўю, як і ўсе лясныя салдаты апошняй вайны. Уранку ён не збіраўся ў далёкую дарогу — учора яшчэ паколвала пад лапаткай, але ж меў намер, калі не пагоршае, пасля абеду з'ездзіць з сынамі ў дровы.

Сакратар пераблытаў планы старшыні. А сакратар ёсць сакратар. Калі ён ідзе, дык і табе нягожа заставацца ўбаку.

Сенажаці расчаравалі іх абодвух. Былі гэта звычайныя балоты, густа парослыя лазняком, які раскашаваў скрозь, на цэлыя кіламетры. Рэдзенькія стажкі, што масціліся сярод балот на высокіх сцежарах, шырокім разлівам абмывала вада.

Адзін стажок стаяў на выдме, і Гвай наблізіўся да яго, высмыкнуў жменю парыжэлай сенаасакі.

Сказаў ледзь чутна, з уздыхам:

— Па такім сене малака не надоіш...

— І мяса не прыбудзе, — пагадзіўся з ім Калінка.

Далей яны ішлі моўчкі. Думалі і на гэты раз аб адным і тым жа: з чаго пачынаць, якія рабіць захады, каб і тут, на Палессі, раслі ўстойлівыя ўраджаі, тлусцелі арцельныя статкі. Бо па ўраджайнасці — у сярэднім восемдзеваць цэнтнераў збожжавых з гектара, па мясу — па дзве-тры тоны на сто гектараў сельгасугоддзяў, па малаку — нямногім больш за паўтараста цэнтнераў на такую ж плошчу. Раён настолькі «трывала», з такім адрывама «замыкаў» абласныя зводкі, што нават цяжка было меркаваць, колькі ж спатрэбіцца часу на пераадольванне гэтага адставання.

Так, думаць было аб чым. Часовая ліквідацыя раёна яшчэ больш пагоршыла і без таго незайздросны выгляд паселішчаў. І асабліва райцэнтра. Апошнія чатыры з палавінай гады тут амаль што нічога не будавалася, і таму нават такія ўстановы, як райком і выканком раённага Савета давялося размяшчаць у невялічкіх, ацалелых з вайны будынінах. Многія сёлы прыкметна «пастарэлі» за гэты час — моладзь падалася ў горад, там не ставала рабочых рук, скрозь і ва ўсім была няўпраўка. Цяпер канчалася лета, і кожны спяшаўся расстарацца дроў на зіму, кармоў для жывёлы; да таго ж, па вёсках развялося зашмат добраахвотных удзельнікаў пагоні за «доўгім рублём», якія днямі сноўдаліся па лесе: збіралі грыбы, ягады, дралі лазу — па-ранейшаму незаменны дубільны сро-

дак, а то і проста кралі лес, шабашнічалі, займаліся браканьерствам. Словам, думаць было аб чым.

Непадалёк ад празрыста-бірузовага азярца на дарожку высунулася некалькі згорбленых постацяў жанчын і падлеткаў. Усе яны неслі за плячыма па важкім мяху, ішлі зусім павольна.

— Пачакайце, людзі добрыя! — гукнуў ззаду Гвай, калі жанчыны наважыліся было збочыць на чарговую сцежку ўлева — ці то на Палонь, ці на Красынічы.

— Чаго табе? — павярнулася задняя кабета, асцярожна апускаючы мех на зямлю. — Заблудзіліся, ці што?

Пакуль віталіся, жанчыны з цікавасцю сачылі за праходжымі людзьмі. І раптам яны насцярожыліся. Гаворка аніяк не клеілася. Адкуль ідуць — з балота. Што нясуць — журавіны. Адкуль самі будуць — хоць забі, не скажуць.

Чаму?

— Ат, спакайней будзе, — за ўсіх адказала больш гаваркая жанчына і тут жа сумелася: — А вы часам ці не новы сакратар будзеце?

— Ну, сакратар. А што?

— Ды так, нічога...

Яна згрэбла ў ахапак свой мех з журавінамі і шпаркай хадой рушыла прэч. Следам за ёй падаліся астатнія. Калінка толькі і паспеў крыкнуць наўздагон.

— Ягаду псуеце, распусніцы! Зялёныя яшчэ...

— Нічога, у хляве даспее, — пачулася ў адказ ужо з-за павароткі.

У гэты час недзе далёка за возерам, на даўно забалочаных плёсах, запар прагрымелі некалькі бязладных стрэлаў, як бы напамінаючы аб знамянальнасці сённяшняга дня для аматараў палявання — адкрыцці сезона на вадаплаўную птушку. І адразу ж над лесам і возерам замітусіліся шматлікія чародкі качак, напайваючы наваколле трывожнымі галасамі.

Гвай незадаволена адварнуўся, прысеў на замшэлы пянёк каля самай дарожкі.

Ну, што ты на гэта скажаш, таварыш старшыня? — паказаў ён ядлоўцавым пруюікам на сцешку, дзе толькі што зніклі жанчыны і падлеткі.

— Што тут казаць, — загарачыўся Калінка. — Распусціліся людзі. Аніякай дысцыпліны. Калі гэта было, каб чалавек ішоў — куды заўгодна, рабіў — што схоча...

— Пачакай, не гарачыся, — спыніў яго Гвай. — Я не пра тое. Адсюль да Палоні кіламетраў з пяць будзе? Будзе. Да Красыніч, значыць, яшчэ далей. Сама мала жанчыны нясуць пуды па два з палавінай журавін. Заўтра ж яны, лічы, зусім няздатныя да работы людзі...

— Ну-у, машыну пад іх падаваць з калгаса не будуць, — нявесела зморшчыўся Мікалай Платонавіч.

— Сам ведаю, што не будуць. А варта было б.

— А што там скажуць на такія эксперыменты? — Калінка паказваў вялікім пальцам угару.

— Хочаш сказаць: па галоўцы не паглядзяць?

— То-та і яно-та, як гаварыў Фянота.

Сцяпан Пятровіч Фянота быў першым дырэктарам МТС у Ганцавічах. Расказвалі, што гэта з ягонай лёгкай рукі вакол «журавінавага пытання» кожны год пачыналася сапраўдная вайна. Уся бяда ў тым, што паспяваюць журавіны якраз тады, калі ў калгасах пачынаюць уборку бульбы і караняплодаў, павінны даводзіць да ладу лён і пяньку. Тэхнікі ў МТС было менш чым у абрэз, цягла таксама не ўсюды густа, так што ўся надзея на капачку і рукі жанчын ды падлеткаў. А дзе ты іх, гэтых людзей, утрымаеш у паслушэнстве, калі тысячы гектараў забалочанай няўдобицы наўкруг літаральна ўсыпаны сакавітымі і буйнымі, з вішню, журавінамі. Журавіна, мабыць, адзіная ягада на Палессі, якая не ведае недароду. Колькі б ні

ятрыўся напрудвесні мароз — журавіннік, гэты вечназялёны дробненькі папаўзень, вытрымае. Могуць не ўрадзіць суніцы, чарніцы, маліна, ажына, брусніцы, а журавінам хоць бы што. Вазамі возяць яе з балот да самай зімы, сотнямі тон нарыхтоўваюць мясцовыя сельмагі, дзесяткамі машын (спачатку адкрыта, а пазней потайкі) адпраўляюць раз'язныя скупшчыкі на Украіну, Смаленшчыну, пад Ленінград, нават — быў такі выпадак — у Волагду. І непрыкметна для ўсіх журавіны падскочылі ў цане ажно ў дваццаць разоў. Недзе ў самым канцы пяцідзесятых гадоў у Хатынічах мала што не зазімавала бульба, Фянота быў там упаўнаважаным па ўборцы і, як сумны напамінак аб сваім адкрыта антыжуравінавым настроі, пакінуў уласнае слова-паразіт «то-та і яно-та», якое з пэўнай даважкай дайшло і да нашых дзён: «То-та і яно-та, як гаварыў Фянота».

— Хіба знаў Фяноту? — здзівіўся Гвай.

— Не, толькі чуў пра яго. Дзівак чалавек.

— Хто яго ведае. А калі дзівак, дык навошта нам паўтараць яго дзівацтвы.

Калінка зноў хацеў быў паказаць вялікім пальцам угару, але Гвай спыніў яго — лёгка кіўнуў галавой: пачакай.

— Уявім сабе, што адзін з нас сядзіць на вершаліне вунь таго дуба, — сакратар паказаў на магутную крону вячыстага дрэва. — А другі вось тут, на маім месцы. Каму лепш відзён дол? Тым больш тая сцежка, па якой пайшлі жанчыны?

— Сцежку адтуль зусім не ўгледзіш, — згадзіўся Калінка.

— То-та і яно-та, — усміхнуўся Гвай. — А яна, між іншым, выводзіць на бойкую дарогу.

На плёсах зноў, цяпер ужо бліжэй, чым у першы раз, прагрымелі паляўнічыя стрэлы, загаманілі людзі. Галасы над вадой чуваць далёка, і Калінка, як больш спрактыкаваны ў лесе, пільна прыслухаўся, па голасу пазнаў Балкіна.

— Наш Давыдавіч шчыруе, — сказаў ён. — Зірнём, што там у іх?

Каб не даваць кругалю, яны напразткі падаліся ў бок забалочаных плёсаў і ў хуткім часе выйшлі на шырокі поплаў. Вады на ім амаль што не было, і атава стаяла роўная, густая. Пасля першага ўкосу тут ужо не буялі марфа-купальніца, лугавая рэзеда і бялян-капуснік, затое падалешнік зноў вымахаў вышэй за калені. Яго тоўстае лісце, бліскучае і круглае, як конскія капыты (па-мясцоваму ён так і называецца — капытнік), ганарліва пакручвалася на такім жа тоўстым і бліскучым чаранку. Над поплавам, нізка-нізка, ляніва кружыў чорны бусел, апошнім часам не такі ўжо рэдкі госць на Палессі. Аднак Гвай бачыў яго ўпершыню і, здзіўлены, спыніўся як укопаны, ціха паклікаў Калінку.

— Глядзі-тка: эlegantны, як гімназіст, — пошэпкам захапляўся сакратар птушкай, шыючыся ў густы алешнік. — Першы раз бачу чорнага бусла... Які прыгажун... Ды схавайся ты, нарэшце, напужаеш...

— Позна ўжо хавацца, — пашкадаваў Калінка і памахаў рукой на процілеглы бок поплава, адкуль адзін за адным паціху брылі паляўнічыя:

— Э-ге-гей!

Хвілін праз колькі на ўскрайку лесу пад старым гнілабокім дубам дымела невялічкае цяпельца, а побач ляжалі на траве сямёра прыёмна стомленых людзей. Не былі б яны паляўнічымі, калі б і гэты кароткі прывал на запознены падвячорак абышоўся без жартаў, успамінаў пра даўнія і цяперашнія прыгоды. Тон задаваў Іван Давыдавіч.

— Паслухай, мілок, — штурхнуў ён у бок Віктара Бурскага, — раскажы, як ты сёння праспаў удачу... Гэта ж наважыўся быў качар сесці на рулю ягонай стрэльбы. А яна не зараджана. Цісне ён, цісне на спуск — не страляе. Давай тады крычаць Глебку: маўляў, страляй ты, у мяне ружжо няспраўнае!..

Бурскі вінавата ўсміхаецца, чакае, што скажа Глебка. А той, як заўсёды, не спяшаецца ўмешвацца ў гаворку, пільнуе больш зручны момант. Увогуле Аляксандр Майсеевіч Глебка, другі сакратар райкома, з выгляду чалавек вельмі паважны. Перш чым сказаць, узважыць кожнае слова, перш чым ступіць, упэўніцца ў бяспечнасці. Да прыезду ў Ганцавічы працаваў заатэхнікам у саўгасе, затым скончыў вышэйшую партыйную школу, быў інструктарам абкома партыі. Сёння ён настолькі здзівіў Бурскага сваёй зухаватасцю, што той усё яшчэ ніяк не можа апамятацца. Варта было Віктару Іванавічу падаць знак у сваёй схованцы, як Глебка, з выгляду нерухавы і цяжкаваты чалавек, куляй падляцеў да яго, вобмельгам схапіў Віктараву «іжаўку», сунуў у каналы ствалоў два патроны і ўправіўся яшчэ падстрэліць качку.

— З кім не бывае, — паблажліва гаворыць Глебка і, каб спыніць не вельмі прыемную для Бурскага гаворку, вачыма паказвае на Аляксея Сямашку, які сядзіць паводдаль, па-турэцку падкурчыўшы пад сябе ногі ў вялізных гумавых ботах. — Хай лепш Алёша раскажа, як у Дзяніскавічах на дзікоў палявалі.

Памочнік сакратара Аляксей Якаўлевіч Сямашка — чалавек тутэйшы, у вайну яшчэ падлеткам, ён быў у партызанскім атрадзе і ўжо тады вылучаўся сярод сваіх аднагодкаў разведчыкаў кемлівасцю і спрытам. А сярод паляўнічых ён праславіўся і як трапны стралок, і як чулы, надзейны таварыш, заўсёды гатовы любую здабычу падзяліць напалам...

І Сямашка пачаў расказваць «паляўнічыя» гісторыі.

Смяюцца ўсе, і — дзіўна — кожны смяецца па-свойму. Гэта ж сапраўды, меў рацыю той мудрэц, які паабяцаў праезджаму пану расказаць аб ім усю праўду і прасіў яго толькі аб адным: засмейся. Калінка смяецца залівіста, шчыра — увесь, як неба, на віду. У Балкіна смех празрысты і мяккі — такі чалавек не зробіць зла чалавеку. Смех Бурскага падкупляе

сваёй адкрытасцю, прастатой; Віктар Іванавіч не можа стрымаць слёз, калі смяецца, яны сыплюцца з ягоных вачэй, празрыстыя, як пацеркі. Гвай смяецца стрымана і нядоўга: раз-другі сцяпануў плячыма — і ўсё, адно ў шэрых прыжмураных вачах яшчэ доўга будуць свяціцца прытоеныя смяшынкi. Вось і цяпер ён счакаў, пакуль рогат уляжацца, як нічога і не было, загаварыў да Бурскага:

— Атаву на поплаве бачылі?.. Давайце заўтра раніцой збяром актыў і раз'едземся па калгасах. Пакуль стаіць пагода, трэба абавязкова прыбраць атаву...

Яго падтрымалі. Глебка нават выказаў меркаванне, што з атавы набярэцца сена яшчэ больш, чым пры першым укусе. А Калінка ўздыхнуў:

— Будзе мая Паўлаўна і ў Ганцавічах у печы паліць кляновымі дрывамі.

— Якімі? — не зразумеў жарту Гвай.

— Кляновымі. Кожную раніцу, як паліць печ, будзе клясці мяне на чым свет стаіць...

Жарту не прынялі, бо ўсе ўжо добра ведалі Надзею Паўлаўну, жонку старшыні райвыканкома, па-вясковаму простую, дужа лагодную жанчыну, якая вельмі любіла мужа.

У Ганцавічы ўсе сямёра вярталіся полем. Паспець за Балкіным шыбаваць нага ў нагу, прама скажам, — цяжкавата. Да яго хады змог прыстасавацца толькі Алёша Сямашка, і яны абодва ў гордай адзіноце кіраваліся цяпер пясчаным цаліком у бок райцэнтра. Трохі наўзбоч, цяжка, як па смале, ступалі Глебка і Бурскі. Між імі пачынала завязвацца нешта накшталт сяброўства, і Гвай з Калінкам, хутчэй за ўсё, таму і адсталі, каб даць людзям нагаварыцца ўволю.

Спытаеце: а хто ж быў сёмы? Быў такі. У той нядзельны дзень яму ўпершыню падумалася: а ці не напісаць мне пра гэтых людзей нарыс?

АРЦЁМ ЗЛУЕЦЦА

У Ганцавічы Кірыла Васільевіч Арцёменка прыехаў недзе ў пачатку сорок дзевятага, у самы разгар калектывізацыі. Як ён сам не раз сказаў, паланіў яго гэты край адразу ж, з першага позірку. Асабліва людзі — простыя, памяркоўныя, акурат такія, як і ў Журавічах, што на Гомельшчыне, на яго радзіме. Пасада другога сакратара райкома (ён займаўся тады пытаннямі сельскай гаспадаркі) прыйшлася да спадабы маладому партыйнаму работніку, афіцэру запасу, які ў тым жа годзе скончыў Мінскую вышэйшую партыйную школу. Расказваюць, што ён першыя гады не прызнаваў аніякага транспарту: пешкі аблазіў усе хутары і засценкі, ведаў у твар не толькі сталых людзей, нават дзяцей.

Так здарылася тады, у першыя пасляваенныя гады, што маладыя калгасы тут доўгі час «тапталіся» на месцы. І Арцёменка сама больш перажываў за гэта, часам месца сабе не знаходзіў. Потым не вытрываў: падрадзіўся пайсці працаваць на сяло. Просьбу яго ўважылі і, як самаму смеламу па тым часе, прапанавалі... крэсла старшыні ў калгасе імя Кірава. Так-так, крэсла. Не здзіўляйцеся, калі ласка.

Цяпер стала модным пісаць і гаварыць, што новы старшыня атрымліваў тыя разы ад свайго папярэдніка дабітую да ручкі гаспадарку. Было і такое. Але ж навошта згушчаць фарбы! Папярэднік Арцёменкі якраз нічога не дабіваў. Ён быў проста недалёкім чалавекам. Пра такіх гаварылі раней, што ён і ў вялікдзень самага ўраджайнага года будзе сядзець на нішчымнай бульбе. І не па скупасці сваёй, не. Гэта дакладна: не было ў яго галоўнага — гаспадарскай жылкі. Нават свой стол, які яшчэ і да яго стаяў у вузенькай бакоўцы, арандаванай пад калгасную кантору сялянскай хаты, ён перадаў аднаму з рахункаводаў, суправодзіўшы сваё рашэнне нікому незразумелым жэстам: «Бяры, браток, габлюй! Мне і крэсла аднаго хопіць». Так

і валялася тое крэсла ў бакоўцы, пакуль яго гаспадар «здзяйсняў агульнае кіраўніцтва», ці «даваў каштоўныя парады», а людзі гаварылі — «ламаў дровы». Такі сапраўды мог па-раіць, перш чым абіраць маслякі, памыць іх у халоднай вадзе.

Прынялі Арцёменку ў калгасе з вялікай радасцю. Дзень справаздачна-выбарнага сходу хацелі было зрабіць нерабочым днём. Дзе там! Праз паўгадзіны пасля сходу Кірыла Васільевіч зняў свой афіцэрскі кіцель, надзеў ватоўку і кірзавыя боты, кепку-васьміклінку і — пайшоў па калгасе: ад хаты да хаты, з брыгады ў брыгаду, з вёскі ў вёску. І гэтак — кожны дзень. Жонку сваю, Любоў Максімаўну, прызначыў цялятніцай на ферму, сына ўладкаваў да механізатараў. Толькі па вечарах сам падоўгу заседжваўся ў той жа бакоўцы (новая кантора яшчэ будавалася), і да яго валілі людзі — без попыту, без стуку, і з горам, і з радасцямі. Тады і назвалі яго, па-вясковаму проста і шчыра: душа-чалавек.

А вось каму прыспічыла назваць яго Арцёмам, і сёння ніхто дакладна не ведае. Праўда, называлі так за вочы. І называлі абавязкова з любоўю. Ён ведаў аб гэтым і ніколучкі не крыўдаваў.

Тым часам справы ў калгасе пайшлі на лад. Людзей нібыта падмянілі: за што б ні браліся — рабілі ад душы. І праз нейкіх два-тры гады калгас імя Кірава стаў перадавой гаспадаркай у раёне. Прычым цяпер ужо ён не таптаўся на месцы: што ні год — то новы ўзлёт. Ва ўсім — паляводстве, жывёлагадоўлі, будаўніцтве. Грудзі старшыні ўпрыгожылі спачатку медаль «За працоўную адзнаку», а яшчэ праз сем год — вышэйшая ўзнагарода краіны — ордэн Леніна.

Аднаўленне раёна ў Ганцавічах Арцём сустраў з неапісальнай радасцю. Калі ён радаваўся ці злаваўся, усякі раз густа ўжываў слова «слухайце».

— Гэта ж, слухайце, вельмі правільна. Ця-

пер, слухайце, раён каля блізу, хоць паскардзіцца будзе каму...

Але скардзіцца ён не любіў сам, ды і недалюбліваў тых, хто скардзіўся. А вось раіцца любіў. Сядзе, бывала, на ўзмежку ў полі — з механізатарамі ці паляводамі — і выпытвае, выпытвае аб усім на свеце. І калі ўжо часам параіць што-кольвечы — век не забудзе сваёй парады, пры выпадку прыгадае аб ёй. Неяк захварэў быў механік, і Арцём, як толькі дазнаўся пра гэта, пайшоў у водведы. Пасядзелі, пагаманілі. А потым і кажа механіку:

— А помніш нашу гаворку? Хіба ж можна, слухайце, глушыць стаканамі поскудзь розную! Цяпер, братка, на мядок налягай, на баравы мядок. Дужа карысны, слухайце, калі з алоем ужываць...

Парадамі Арцёма даражылі ўсе. І ён ніколі не даваў іх на скорую руку. Найбольш слухаў чалавека, спачуваў, калі гэта трэба, а потым неўпрыкмет неяк спакваля пачынаў раіцца з субяседнікам. Пашкрабе патыліцу і скажа: «А што б я сам, слухайце, рабіў у такой сітуацыі», і вылажыць усё, як на духу.

За гэта і любілі людзі Кірылу Васільевіча, ніхто не цураўся сустрэчы з ім, і ніхто не крыўдаваў на яго. Нашто ўжо іншы раз дапйкаў сваім спецыялістам, але і тыя гарнуліся да яго, як да бацькі роднага.

Увосень Арцём нечакана прыхварэў. Быў у полі, дзе капалі бульбу, схіліўся над баразной, ды так і не здолеў сам выпрастацца. Адвезлі яго дамоў, бо паехаць у бальніцу ён катэгарычна адмовіўся. Наадрэз! Сакратар парткома Рыгор Сцяпанавіч Касянаў пазваніў у райком і аб усім расказаў першаму сакратару.

Да дома Арцёма Гвай пад'ехаў папалудні. Любоў Максімаўна сустрэла яго каля веснічак і праводзіла да хворага. Арцём ляжаў на нізенькім драўляным ложку, спалатнелы, бы смерць.

— Зараз жа ў бальніцу! — тонам, які выключае ўсякае прэрэчанне, загадаў сакратар.

Зараз жа! На маёй машыне... Вы ж памерці можаце...

— А-а, ніякая трасца мяне не возьме,— Арцём спрабаваў усміхнуцца, але ўсміешкі не атрымалася.— У нас са смерцю, слухайце, доўгатэрміновы кантракт. У вайну пад нагамі снарад разарваўся, і то нічога. А тут — живот забалеў... Падумаеш — хвароба. А вы, слухайце, стукату-грукату нарабілі на ўсю хату. Сядайце лепей, пагаворым... Пагуляй, Максімаўна, пакуль мы тут.

Жонка старшыні нечакана запырэчыла:

— Сварыцеся пры мне.

— Не будзем мы сварыцца. Пагуляй, Максімаўна, пагуляй...

Калі яны засталіся ўдвух, Гвай угледзеў, што Арцёму вельмі рупіць пагаварыць аб нечым з вока на вока. І сакратар падсеў бліжэй да ложка.

Пачаў Арцём здаля, падбіраючы кожнае слова. «Пакрыўдзіць не хоча»,— падумаў Мікалай Міхайлавіч і папрасіў:

— Давайце ў адкрытую.

— Я не ўмею інакш,— як бы злуючы на сябе, незадаволеная зморшчыўся Арцём і прыўзняўся з падушкі.— З журавінамі ў вас атрымалася няблага. Не жартачкі: у Чудзіне — сорак тысяч загатоўкі ў калгасную касу, у Хатынічах — трыццаць. Па раёну сотні тысяч рублёў набярэцца. Не сеяў, не палоў — і раптам такія грошы. Людзі, нябось, задаволены?.. Я так і думаў. А што яны заўтра запатрабуюць ад вас?..

— Як — што?

— Вось гэта мяне, слухайце, асабліва трывожыць. Я ўсё сваё жыццё, можна сказаць, пражыў у вёсцы, крыху ведаю псіхалогію селяніна. Для яго сёння зрабіў добра — ён задаволены, назаўтра не ўважыў ягонай амбіцыі — насцярожыцца. А праз тыдзень-другі і адварнуцца можа, у горад пабяжыць. Амбіцыі цяпер у земляроба хоць адбаўляй: і тое яму падавай і гэта...

Ужо чаго-чаго, а вось такога сакратар не чакаў ад Арцёма. Каб хто іншы сказаў, не паверыў бы. І падумаў: «Стаміўся чалавек. Яму б адпачыць цяпер. Кажуць, дзесяць гадоў не быў у водпуску».

Тым часам Арцём гаварыў далей. Яго непакоіла ўсё на свеце. Учора на ноч пакінулі нявыбраную бульбу ў разорах — ён не мог заснуць да самага ранку: «Чаму пакінулі, а калі б замаразкі?» За апошнія тры гады ніводзін з выпускнікоў мясцовай дзесяцігодкі не змог, як гаварыў Арцём, «прабіцца» ў вышэйшую навучальную ўстанову — старшыня мала што не аблаяў дырэктара: «Як вы іх там вучыце, калі нікуды паступіць не могуць». Загадчык сельмага кожны дзень абівае парогі — машыны просіць, каб тавары завезці. Даваў і па дзве, і па тры. І ўсё мала. Цяпер ужо на нікеляваны ложкак глядзець не хочуць — гарнітуры падавай, тэлекамбайны, машыны. «Адкуль такая прага да нажывы ў людзей?»

Гвай слухаў моўчкі, не перабіваў. «Хай выгаварыцца. Набалела, мусіць, у чалавека». Урэшце, Арцём загаварыў, відаць, аб самым важным для сябе:

— Скажыце шчыра, Мікалай Міхайлавіч, можа, я ўстарэў, можа, не разумею што-небудзь?.. Няхэснасць бачу людскую, і гэта мяне збівае з панталыку. Некалі як было? Прахопіцца чалавек раней за жаўранка, нацямочку яшчэ, і цэлы дзень шчыруе. А цяпер? Не вельмі каторы, слухайце, на пуп возьме...

Арцём пачынаў злавацца, і сакратар разумеў, што пераканаць яго можна толькі фактам, канкрэтным прыкладам. Прычым свежым і важкім. Ён капаўся ў памяці, але нічога не знаходзіў.

— Можа, я, слухайце, сапраўды ўстарэў? — паўтарыў Арцём сваё пытанне і скурчыўся як бы ад холаду, па самую шыю захінуўся бялюткай прасціной.

— Нічога вы не ўстарэлі. Стаміліся. А вось пра няхэснасць — не ў той бок паехалі...

— Як — не ў той бок? — Арцём аж прыўзняўся на ложку. — Усе цягнуць, каму не ленаць...

— Няпраўда! — перабіў яго Гвай. — Няпраўда... Не ўсе... Вы ведаеце вуліцу, на якой я жыву?.. Так, па дарозе на смалакурню... Дык вось, прыходзіць да мяне нядаўна адзін чалавек з нашай вуліцы і просіць прыняць меры. Аказваецца, непадалёк ад хімлясгаса, пад плотам, трэція суткі стаіць мех пшанічнай мукі-пытляванкі. Ніхто яго не сцеражэ і ніхто не крадзе. Чуеце: мех пшанічнай пытляванкі...

— Адкуль жа ён узяўся? — узняў бровы Арцём. — З неба зваліўся, ці што?

— Не з неба, а з веласіпеда. У аднаго п'яніцы. У хімлясгасе ў нас робіць, разгільдзяй такі. Тры дні ён сам хадзіў каля той мукі і не ўспомніў, як купляў яе ў хімлясгасаўскім магазіне. Люся Сямашка, прадаўшчыца, прыгадала.

— У вёсцы б той мех не стаяў, — зазначыў Арцём. — Яму б хуценька ногі прыставілі.

-- І зноў няпраўда! — Цяпер ужо, здаецца, пачынаў злавацца сакратар, але тут жа стрымаў сябе, загаварыў зусім спакойна: — Няпраўда, Кірыла Васільевіч. Вы ж ведаеце, даўней тут, наўкруга, лактышоўцаў лічылі самымі адпетымі крахаборами. Расказваюць: калі лактышовец з'яўляўся, скажам, на базары, яго гналі ў загрываак ад кожнага воза. Вось адтуль і пайшло: «Лактыш, адыдзі ад воза». — «Дык я ж нічога не вазьму». — «Але нічога і не пакладзеш...»

— Чуў пра такое, — уставіў Арцём.

— А цяпер? — працягваў Гвай. — Нядаўна — вы ведаеце, мусіць, пра гэта? — у Лактышах пагарэлі Юзік Матуліс і Мікалай Мышкавец. І самі, і дзеці засталіся ў тым, у чым былі ў полі. Дык вось тыя ж самыя лактышоўцы на другі дзень пасля пажару сабралі кожнаму пагарэльцу па дзве тысячы наяўнымі і прынеслі: наце, будуйцеся. Зараз талакой робяць ім новыя хаты.

— Гэта добра. Вельмі добра,— аж пасвятлеў з твару Арцём.— Але ж...

— Але ж,— перабіў яго Гвай,— не кожны, хочаце сказаць, на пуп возьме. На жаль, ёсць такія. Толькі іх жа адзінкі. Лічаныя адшчапенцы. Большасць якраз такіх, як Мікалай Крупеніч...

— Хто такі? Не чуў пра такога,— насцярожыўся быў Арцём.

— Малады трактарыст з Хатыніч. Той зімою вывозіў сена з балота. Праваліўся яго трактар пад лёд, дык ён у ледзяную ваду кінуўся, каб зачэпіць тросам за крук. І выратаваў трактар. А так, лічы, крышка была б машыне.

— Малайчына! Які малайчына! Слухайце, гэта ж... гэта ж — герой! — Арцём прыўзняўся на ложку, заўсміхаўся і пацягнуўся рукой да тумбачкі, дзе па-вайскаваму акуратна складзеныя ляжалі гімнасцёрка і штаны-галіфэ старшыні.

— Не-не,— адхінуў яго руку Гвай,— вы ляжыце, Кірыла Васільевіч, не ўставайце. Лепей дайце мне слова: як толькі трохкі ачуняеце, паедзеце ў санаторый.

— От выкапаем бульбу,— згадзіўся Арцём,— потым куды скажаце паеду...

Пакуль выседзеў у старшыні, на вуліцы ўвачавідкі пачало змяркацца. Адразу ж за вёскай, над бульбяным палеткам, у бясхмарным небе ляніва паварочваліся клубы тлуста-жоўтага дыму: там палілі бульбоўнік; з-пад лесу даносіўся распачна-жаласны гул грузавіка — пэўна, якісь недарэка шафёр пасадзіў на паўзмежку машыну і цяпер ніяк не можа выехаць на цупкую дарогу. Сакратар звярнуў свой «газік» з шапы-камяніцы, праехаў метраў колькі і спыніўся непадалёк ад крушні, у самым канцы поля, дзе сёння меліся (уведаў гэта ад Арцёма) закапваць у капцы бульбу. На бульбянішчы цямнелі-варушыліся постаці капальніц — «дабівалі хвасты» разараных яшчэ ўдзень барознаў, у тым месцы якраз канчалася

старое поле, яшчэ дзедаўскае. І пачыналася новае, залетась адваяванае ў балота па ўласнай ініцыятыве Арцёма. «Як там бульба?» — падумаў Гвай і напразткі пайшоў па мяккай раллі.

Капальніцы пазналі, абступілі сакратара.

— Картопля сёння ніштаватая, — разказвала адна з іх. — На балоце — як каменне, рукі адарвала. Да гібелі яе там. А на стараполіцы сяголета зноў дробненькая-дробненькая...

— Стаміліся, жанчынкі?

— Нічога, — зноўку азвалася тая ж капальніца і парупілася: — Апагодзілася пад вечар. Боязна, каб пад раніцу замаразак не стукнуў.

— Не стукне! — закрычалі на яе астатнія жанчыны. — А калі і стукне, дык нічога картоплі не зробіцца — слаўна ўкрываюць саломай, шчытна.

Каля капцоў паблісквала цяпельца — там ужо гаспадарыў вартаўнік. Гвай пайшоў на агеньчык. Стары дзядок сушыў ля агню ці то свае чаравікі на магутнай — з палец утоўшчкі — падэшве, ці то абшалюханыя да самых калень калашыны кортавых штаноў. Заўважыўшы сакратара, ён па-салдацку выцягнуўся, узяў «пад казырок».

— Вольна, сам радавы, — засмяяўся сакратар. — Ну, як жывём-можам?

— Нішто сабе жывём, — торапка загаварыў вартаўнік. — Адна ў нас бяда: старшыня захварэў. Вам, таварыш сакратар, трэба ўзяць яго ў рукі. Ані сябе не глядзіць. Каторы год у нас — і ні разу ў водпуск не хадзіў. Я так мяркую: машына зялезная — і тая штогод догляду патрабуе. А чалавек не зялезны, яго штогод глядзець трэба. Тым больш такога чалавека, як наш Арцём.

— Што, падабаецца старшыня?

— А як жа! Такіх людзей берагчы трэба.

Дзядок, як амаль усе пажылыя людзі, аказаўся ахвочы пагаварыць. Было цікава паслухаць чалавека, шмат пабачыўшага за свой доўгі век. Карцела даведацца, што думаюць людзі і аб сваім старшыні, і аб справах у калгасе.

— Правільны ён чалавек, наш Арцём,— гаварыў дзядок.— Калі па-чэснаму, дык я зайздросчу яму, па-хорошаму зайздросчу. Умее ладзіць з людзьмі. Гэта ж колькі да яго ў нас старшынь перабыло — дальбог, з ліку збіўся, але ж ніводзін у падноскі Арцёму не гожа быў. Спытаеце чаму? Ды таму, што не ўмелі ладзіць з людзьмі, зямлю не любілі. А ён любіць яе, матухну, дужа любіць. Калі б на тое мая воля была, я б ставіў старшынямі толькі таго, хто любіць зямлю.

— А як угадаць — любіць чалавек зямлю ці не? — спытаў Гвай.

— Як? Пацікаваць за ім. Лётае на машыне старшыня з поля на поле — якая ж тут любоў. Ты яе, матухну, пшэчкам абыдзі, паслухай-панюхай карміцельку. І яна ў даўгу не застанецца. Я доўгі час бабылём жыў і таму так мяркую: зямлю, можа, больш, чым жонку, любіць варта. Жонкі — яны розныя бываюць. А зямля — яна адданая табе да скону...

Вартаўнік трошкі памаўчаў, падумаў, а потым працягваў:

— Я вось што хачу вам сказаць, таварыш сакратар. Апошнім часам Арцём, па-мойму, дужа стамляцца пачаў. Злуетца таму залішне. Адно што не так, не па-ягонаму, значыцца, аж пачырванее. Яно, праўда, людзі цяперака пайшлі нейкія асаблівыя. Незгаворлівыя. Толькі ж за раз усіх на адзін капыл не пераробіш...

Вартаўнік падазрона змоўк, прыслухаўся. Гукнуў у цемру:

— Каго там поначы носіць?!

— Гэта я, дзядзька Іван! — зусім неспадзеўкі для сябе Гвай пачуў ззаду голас Арцёма.— Іду сабе дый думаю, хто гэта там грэецца...

У ватоўцы, кірзавых ботах Арцём здаўся Гваю зусім старым, намнога старэйшым за вартаўніка, дзядзьку Івана. Ён ціхенька сеў побач з сакратаром на вязанку хварасціння, падрыхтаванага на ноч для цяпельца, вінавата ўздыхнуў.

— Будзем сварыцца далей, ці што? — першым парушыў няёмкае маўчанне Гвай.

— Не, слухайце, не будзем, — адказаў Арцём.

— Тады збірайся ў санаторый.

— От выкапаем бульбу...

У НІЧЫЙНЫМ ЛЕСЕ

Зіма лягла нечакана. Снег паваліў недзе апоўначы, а ўранні, калі людзі спяшаліся на работу, яго намяло ўжо месцамі мала што не да калень. Праўда, за райцэнтрам, на гале, сняжок быў зусім плыткі — па костачкі, не болей. Затое ля платоў і ў пералесках грува-сціліся самыя сапраўдныя сумёты.

У той дзень раённыя ўпаўнаважаныя раз'язджаліся ў падшэфныя калгасы. Цэлую раніцу ў больш-менш значных установах, арганізацыях, на нешматлікіх прамысловых прадпрыемствах Ганцавіч не сунімаў тэлефоны: «бясконныя» ўпаўнаважаныя, перш чым адправіцца на аўтобусную станцыю, рабілі адчайныя спробы знайсці спадарожны транспарт або проста ўтаварыць шчаслівых уладальнікаў аўтамашын ці матацыклаў «падкінуць» іх да па-трэбнага месца.

Нарэшце вуліцы апусцелі, і толькі на Кастрычніцкай, самай кідкай у райцэнтры, каля белага аднапавярховага доміка, дзе і да вайны і пасля яе размяшчаўся раённы камітэт партыі, па-ранейшаму паблісхваў зусім свежай заводскай фарбай новенькі «газік». Вакол яго заклапочана паходжваў Толя Кот, негаваркі райкомаўскі шафёр, чалавек надзвычайнай сціпласці і акуратнасці. Ён ведаў у твар усіх адзінаццаць пасляваенных, як Толя любіў і любіць гаварыць, «гаспадароў раёна», і ні аб адным з іх ад яго ніколі не чулі благага слова. Хіба што больш за іншых ён успамінаў часам Вячаслава Мацвеевіча Шакальяна, якога вазіў амаль што чатыры гады — пакуль рэкордны тэрмін для

ўсіх, хто звычайна садзіўся на пярэдняе сядзенне. Ды і то ўспамінаў як бы між іншым. Што ж датычыцца ўсяго таго, што прынята называць «дэталямі», — магіла, камар носа не падточыць.

Як і ўсе шафёры, Толя недалюбліваў зіму і, збіраючыся ў дарогу, амаль заўсёды настрайваў сябе на заклапочаны лад. Спакойна ён уздыхаў адно тады, калі вяртаўся з рэйса і ставіў свой «газік» у невялічкі хлеў, прыстасаваны пад гараж на райкомаўскім двары. Мусіць, таму ён ніколі — за дваццаць з лішкам гадоў — не «загараў» у дарозе. Некаторыя кіраўнікі раённых служб на поўным сур'ёзе не раз пагаворвалі, што па Кату можна смела звяраць гадзіннік.

Гэтую якасць — дакладнасць ва ўсім — шафёр адзначыў і ў новым сакратары райкома: сказаў на дзесяць раніцы — значыць, роўна ў дзесяць і выйдзе. Часта сакратар ездзіў сам за рулём (і ездзіў зусім няблага, што радавала шафёра), а на сёння папрасіў асабліва рупна падрыхтавацца ў дарогу. Значыць, давядзецца ехаць недзе далекавата. Што ж, не прывыкаць.

Толя якраз абстукваў наском гумавага бота пакрышкі аўтамашыны, калі з райкома выйшаў Гвай. На нагах у яго таксама былі гумавыя боты — новенькія, хоць глядзіся ў іх. Кот заўсёды любіў угадваць кірунак маршруту. Проста так, для сябе. На гэты раз падумаў: «Будча ці Хатынічы? У лес ці на балота?»

— У Хатынічы, — кіўнуў сакратар, сядоучы ў машыну.

— Давядзецца ехаць на Пакамерава, — папраіў шафёр.

— Чаму?

— Леспрамгасаўскія лесавозы ўшчэнт разтрыбушылі хатыніцкую дарогу. Не праедзем там.

— Давай на Пакамерава.

Акурат за пасялковымі ваколіцамі пачынаюцца лясы. І балоты. Дарога тут калдобістая, хутка не паедзеш. За Люсінскім паўстан-

кам, дзе, каб трапіць на Хатынічы, трэба паварочваць направа, пачынаецца звычайная лясная сцежка-дарога, пакручастая і такая вузенькая — не размінешся. А наўсцяж яе — лясы. Адзін выгляд іх у любую пару года ўзнямае настрой. Сасновыя бары, гонкія і густыя, прыгажэйшыя, чым на карцінах сусветна вядомых мастакоў, чаргуюцца са светлымі бярозавымі гаямі, з магутнымі дубровамі, а то і разналесем, куды, як напаказ, быццам збегліся ўсе пароды тутэйшых дрэў — елкі, грабы, клёны, ясені, асіны, вольхі, арабіны. І ўсё тут такое ладнае, моцнае. Адным словам, здаровы лес, адвечны, калі можна так сказаць. Бо тут не ўбачыш скрыпучую сухадрэвіну-перастарку, павалу, сучча па расцяробах. Усё даведзена да ладу. Нават вонкавы выгляд гаворыць сам за сябе: гэта і ёсць абход выдатнай якасці.

Снег, што выпаў ноччу, густа паўкрываў зямлю, павіс на голлі. Восень не паспела яшчэ начыста распрануць лісцёвы лес, і цяпер пад цяжарам снежнай навісі над сцежкай-дарогай, утвараючы мудрагелістыя брамкі, схіляліся гонкія бярозкі. Нечым яны нагадвалі маладых медсяцёр, танюсенькіх, усіх чыста ў белым. Сапраўды, казачная прыгажосць!

За адным з паваротаў «прагаласавала» нейкая маладзіца, першы чалавек, што трапіўся сёння на дарозе.

— Вазьмі,— шапнуў Гвай, і шафёр у момант спыніўся.

Маладзіца ўселася на задняе сядзенне і доўга дзякавала «таварышу начальніку», як яна гаварыла, за яго ўвагу.

— Наказалі ўчора — мама заняджала,— раскажвала жанчына.— Спяшаюся праведаць, што там з ёй.

— Самі хіба не з Люсіна будзеце? — пацікавіўся сакратар.

— Не, з Хаценіч я родам. У Люсіна замуж зайшла.

Тут не стрымаўся Толя Кот і, падстройваючыся пад хатыніцкую гамонку, прамовіў:

— Го! Бач ты, у Хаценічах мальчика не знайшла.

— А братко ты мой! Дзе яны тыя мальцы сягоння. Не векаваць жа дзеўкай было...

— Мусіць, начальніка адхваціла? — зноў падражніўся шафёр.

— Го! Якога там начальніка! На падсочцы робіць. Старшым куды пашлюць.

І засмяялася.

Нейкі час ехалі моўчкі. Потым Гвай, паказаўшы перад сабой, спытаў неакрэслена — ці то ў шафёра, ці то ў пасажыркі:

— Гэта чый лес? Якога лясніцтва?

Адказала маладзіца:

— Люсінскага. Ву-у-нь да таго чубка бяроз.

— А той чый?

— Той... той мо нічыйны лес.

Нічыйны лес. Яшчэ ніколі сакратару не даводзілася чуць такога — нічыйны лес. Вядома ж, ён адразу здагадаўся, што гэта калгасны лес. Але чаму яго называюць нічыйным? Калі зямля — дык калгасная, статак — зноў-такі калгасны. А лес? Адкуль такое меркаванне?.. Гваю і раней хацелася наведацца ў калгасныя лясы (за гаспадаркамі раёна іх замацавана звыш 17 тысяч гектараў), ды ўсё неяк не даходзілі рукі. Цяпер ён не мог праехаць міма, хаця яшчэ ўчора ўвечары наважыўся быў разам з Кляшчовым, старшынёй тутэйшага калгаса «Першае мая», абысці, дзе толькі можна, Хатыніцкія і Раздзялавіцкія балоты, паглядзець трасу будучай дарогі Ганцавічы — Хатынічы... Нічыйны лес!.. Так, цяпер ён не мог праехаць міма.

— Спыніся, — папрасіў шафёра. — Адвязі яе ў Хатынічы, — хітнуў галавою ў бок маладзіцы, — і прывязі сюды Кляшчова. Ён чакае мяне ў праўленні.

У лесе стаяла нейкая ненатуральная цішыня. Ні гуку! Гвай прайшоў з паўкіламетра ад сцежкі-дарогі і нідзе не ўбачыў ні адзінага следу на снезе. Быццам усё жывое — і звяры, і птушкі — даўным-даўно пакінулі гэтае месца,

разбегліся і разляцеліся без аглядкі ў розныя бакі. У глыб лесу ісці было проста немагчыма. Скрозь валяліся не тое каб рэшткі ад парубу, але зусім прыдатнае бяровенне; яго нават не ацерабілі. Ад камля адпілаваны патрэбны кавалак, а ўсё астатняе так і пакінута на згубу. Вось сляды леташняй ці залеташняй парубкі, зробленай — гэта ясна, як дзень, — глыбака-снежнай зімой. Сосны валілі тут без разбору, куды папала. Наўкола безліч патрушчанага ма-ладняку, які паспеў ужо аблупіцца і ўсохнуць. А як нахабна паводзілі сябе парубшчыкі?! Яны нават не палічылі патрэбным апусціцца на ка-лені — пілавалі сосны стоячы. І тое, што за-сталася, сорам называць пнём, калі ён у рост чалавека.

Небывала ўсхваляваны, сакратар стомлена апусціўся на камлюкаватую бярозу, зламаную іншымі дрэвамі пры падзенні, і ўпершыню па-шкадаваў, што да гэтага часу не навучыўся курыць. Курцы сцвярджаюць, нібыта цыгарка і супакойвае, і бадзёрыць адначасова.

Матухны думы! Не адмахнуцца ад вас ча-лавеку, пакуль ён жыве, пакуль патрэбны лю-дзям. Ды і як жыць інакш. Галава без дум — што бочка без дна: з выгляду быццам і сапраў-дная, а ні на што не прыдатная... Думы, думы! Недарма параўноўваюць вас з пакрыўджанай пчалай: тая не адчэпіцца, куды б ні пабег, ку-ды б ні схаваўся. Не будзем хавацца, не будзем уцякаць. Насядайце, джальце! Да болю ў скро-нях, ва ўсёй галаве... Што й казаць, ніхто чужы, з-за свету, не паехаў глуміць гэты лес. І ехаў, хочацца верыць, па патрэбе. А хіба з нас хто-небудзь супраць таго, каб у вяскоўцаў былі добрыя дамы, надворныя пабудовы, удосталь на круглы год мелася людскіх дроў?! Барані божа. Аберуч галасуем за гэта. Толькі, людзі добрыя, усім тым, што мы называем наша — чуеце, наша! — дазволіць распараджацца вось такім чынам ні ў якім разе нельга. Гэта не марнатраўства, гэта большае — злачынства. Перад самім сабой, перад усімі намі, перад

нашчадкамі. А хто вінаваты? Будзем шчырымі, кожны скажам сабе: я!.. Вы не згодні?.. Згадзіцеся... Не будзем квапіцца на чужы панадворак, пільней паглядзім на свой. У сваёй хатце пра дзірку ў маснічыне першым даведваецца гаспадар. Хіба мы не бачылі, як у тых жа Хатынічах, Раздзялавічах, Чудзіне, Ліпску, Борках, Любашаве — скрозь, па ўсіх вёсках, хутчэй, чым грыбы пасля дажджу, раслі зрубы. Вянок за вянком, вянок за вянком. Па чытырнаццаць, па пятнаццаць у дамах, па восем, а часцей па дзевяць і нават дзесяць — у хлявах, клунях, варывеньках. А з чаго? Так, з чаго? У сельскім Савеце забудоўшчыку выпісвалі дваццаць кубаметраў дзелавай драўніны, а ён узводзіў хароміну на ўсе дзевяноста — сто. Адкуль узяў? Купіў. У каго? Не ведаю гэтага чалавека. І на тым ставілася кропка ўсёй прафілактычнай рабоце. Хоць бы заплаціў (ды яшчэ па самай дарагой цане) за гэтае святое «наша». Нешта ніхто з нас не бачыў, каб той, хто купіў на базары ці ў краме сувой палатна, адарваў сабе на анучы, а рэшту кідаў пад ногі. А колькі гэтых сувояў кінута ў тым (будзь яно праклятае гэта слова!) «нічыйным» лесе?.. О, наша непапраўная «хатакрайнасць»!

Разумею цябе, сакратар. Вельмі цяжка ўсведамляць, што ўсяго гэтага магло не быць. Магло! Недагледзелі. Адны — свядома, а другія — па занятасці. Страшна падумаць: свядома. Гэта ж хадзіў сабе чалавек, задраўшы галаву, скаліў зубы, рабіў выгляд, быццам прадае разінькі, а мо яшчэ горш — сам быў у той шайцы-лейцы і думаў: ану ж будзе шыта-крыта. Людская наіўнасць! Ану ж ды нябось — што надламанае вось: далёка не заедзеш.

Разумею цябе, сакратар. Сама цяжэй пагадзіцца з незваротнасцю: страчанага не вернеш. Але ж менавіта яны, страты, навучылі не столькі ашчаднасці, колькі мудрасці. Даўно прыкмечана: вада ў адным і тым жа месцы двойчы ніколі не можа прарваць дамбу. І не таму, што яна, вада, рахманей зрабілася. Не!

Чалавек улічыў пэўныя пралікі, прылажыў рукі, і таму гадамі аднолькава паслухмяна плешчуцца за рукатворным насыпам і ціхія і бурлівыя хвалі, а значна ніжэй па ўзроўню рунеюць палеткі, цвітуць сады, зусім спакойна жывуць людзі. Так што не варта заўчасна вешаць голаў.

Разумею цябе, сакратар. Нішто добрае не рабілася адразу. Тым больш такое, што тычыцца чалавека, многіх людзей. І школьнік сёння ведае: не хочаш памыліцца — сем разоў адмерай, а потым яшчэ сем разоў правер. Пакуль што бясспрэчна адно: патрабуюцца экстранныя меры, каб захаваць калгасныя лясы. Як? Якія рабіць захады? Можна, скажам, падвоіць, нават патроіць ахову, можна зноў перадаць іх у дзяржфонд. Выйсце? Наўрад... Гэта што ж атрымліваецца? Расціць жывёлу, хлеб, кветкі мы вучым мала што не з пялёнак. А лес? «Лес расце сам». Хто гэта сказаў? Ва ўсякім разе — не вельмі дбайны чалавек. Дзе вы бачылі, каб той, хто араў, сеяў, палоў, той, хто назубок ведае і цяжкасць і святую патхнёнасць працы земляроба, каб ён з лёгкай душой мог паклычыць збажыну? Ніколі! Хіба што надзвычай пільная патрэба, а часцей за ўсё безвыходнасць прымусяць такога ступіць на палетак. Ды і то — вы адно паглядзіце — як асцярожна будзе ён расхінаць перад сабой збажыну, як высока — мадней, чым бусел на поплаве — будзе рупліва ўзнямаць ногі, каб не папсаваць лішняе каліва. Скажаце: ад прашчураў усё гэта. Мажліва. Але, думаецца, не толькі ад іх. Упэўнены, значна больш тут ад таго, што панёс у душы чалавек усё з тых жа самых пялёнак...

— І праўда ж, — услых падумаў далей сакратар, — з маленства вучым вадзіць трактар, камбайн, даглядаць пасевы, даіць кароў. А калі б з такой настойлівасцю прывівалі любоў да лесу, наўрад ці прайшоў бы каторы тут раўнадушна...

Думы, думы... Вось непадалёк загула машына, спудзіла іх няроўны строй, і ўся ўвага

цяпер туды — у бок дарогі, адкуль па свежым следзе ўжо бяжыць Андрэй Канстанцінавіч Кляшчоў.

Гваю падабаецца новы хатыніцкі старшыня. Стройны, падцягнуты, вельмі прыгожы з твару — кругом, як кажуць, самавіты мужчына, ён нечым нагадвае свайго бацьку — Канстанціна Іванавіча Кляшчова, славутага партызанскага правадніка. Гэта яму, Косцю Кляшчову, Міхаіл Кузьміч Ільінкоўскі ў сваіх мемуарах «Ішла вайна народная» прысвяціў не адну старонку. Гэта аб ім неяк пасля ўдалай аперацыі партызанскі камбрыг Аляксандр Лукіч Жылінскі сказаў: «Любога з нас замяніць у выпадку чаго не праблема. А вось што без Косці рабілі б, розуму не дабярэ». Сын, відаць, пайшоў у бацьку. Ды гэта і не дзіўна: «Які карань, такі і адростак».

Старшыня не можа схаваць свайго здзіўлення: чаму сакратар паклікаў яго сюды, у лес? Забягаць наперад не ў манеры Кляшчова, таму ён чакае, што скажа «сам першы».

— Дай закурыць, — просіць Гвай.

— Вы ж не курыце.

— Чалавеку неабходна ўсё ўмець. І курыць, і лес расціць...

Ага, зразумела: на парадку дня — лес. Як добра, што сакратар сам пачынае гэту гаворку. Старшыні даўно карцела падзяліцца з ім сваімі думкамі аб лесе. Карцела? Дакладней сказаць, балела. І было ад чаго балець і душы, і сэрцу.

Хто быў у Хатынічах гадоў дваццаць таму назад, той абавязкова запомніў ваколіцы гэтай вёскі. Памятаеце ў Коласа: «Апошні раз раступіўся лес, і перад вачамі настаўніка раскрылася шырокая круглая паляна, вясёлая і прыветная». Так, гэта былі Хатынічы. Вачыма Лабановіча наш народны пясняр угледзеў тут «развіслыя таўшчэразныя дубы», на якіх «палешукі-бортнікі рабілі цэлыя пчольнікі, зацягваючы туды па дзесятку вуллёў...».

Дык вось, той, хто быў тут гадоў дваццаць таму назад, яшчэ бачыў — не мог не прыкме-

ціць! — непаўторныя дубровы. Менавіта — непаўторныя! Яны абрамлялі вёску з усіх бакоў. Наўсцяж пяці дарог, што злучаюць яе са знешнім светам — Ганцавічамі, Люсінам, Малькавічамі, Бобрыкам і Раздзялавічамі, — густа раслі дубы-валоты, у чатыры-пяць абхватаў. А далей, узберагам паляны, высіўся рэдкі па сваёй стройнасці дубняк, зноў-такі густы, як і ўсе тутэйшыя лясы, дубровы, гаі. Ажно не верылася, што дуб можа расці такім жа гонкім, як і пірамідальны топаль. Да дваццаці і больш метраў у вышыню струніліся шурпатыя ствалы, моцныя, як жалеза.

Цяжка гаварыць, але цяпер ад таго дубняку не засталася і следу. Затое ўсе чатырыста новых дамоў (так-так, чатырыста!), удвая больш надворных пабудоў, што з'явіліся ў вёсцы за апошнія гады, высяцца на дубовых падрубках, на адменных штампалах. (Штампаламі тут называюць падмуркі, якія робяцца з самых трывалых дубовых круглякоў).

А колькі зрынутага волата дагнівае ў плахах настолькі няпэўнай патрэбнасці, што прыезджаму чалавеку ніяк няўцям: навошта іх настаўлялі столькі на кожным падворку, агародзе, нават на «сотках»? А колькі запрапорана ў масты і мосцікі, у палі і шулы! Так і здаецца: учарнелі небаракі дубы і ад слоты, і ад вельмі ж відавочнай неахайнасці (калі не сказаць большага), з якой іх выкарысталі.

Праўда, дзе-нідзе, пораўні з высечкамі, цягнуўся да сонца малады зараснік. Але і яго напаткала навала: дзятва «распранула» дубнячок дашчэнт. Думаеце: балаўство? Не. Спажывецкая кааперацыя за кожны кілаграм дубовай кары плоціць цяпер ад 30 да 40 капеек. Спытаеце: чаму разбежка ў кошце? Маладая кара цэніцца даражэй, а старую нарыхтоўшчыкі ўвогуле не прымаюць...

— Як думаеш, Андрэй Канстанцінавіч, — уздыхнуўшы, спытаў Гвай, — няўжо наш падлетак не любіць лес?

— Што вы, Мікалай Міхайлавіч! Любіць. Але ж не так, як напрыклад, жывую істоту.

— А чаму не так?

— Не прывучаны.

У лесе па-ранейшаму ціха-ціха. Над камлюкаватай бярозай, дзе сядзяць сакратар райкома і старшыня калгаса, плавае шызы дымок ад цыгарэт.

Кляшчоў гаворыць спакойна і разважна:

— Уцяміць не магу: як магло так стацца? Калі прыехаў сюды, неяк адразу кінулася ў вочы, што на кожным сельбішчы па два, а то і па тры дамы. Навошта столькі, пытаюся. Дзецям, адказваюць. На Багоўцы — ускраіна вёскі ў нас так называецца — жыве Рыгор Канановіч. У яго трое дзяцей. Дык ён ужо адгрукаў тры дамы. Сын і дачка ў Рыгора яшчэ студэнты, малодшы ў першы клас бегае, а дамы ўжо стаяць. Іван Літвіновіч, там жа непадалёк жыве, трох сыноў мае. Таксама ўзвёў тры зрубы. І самае страшнае, — Кляшчоў наўмысна падкрэсліў апошнія два словы, — што ніводнага кубаметра лесу ў сельсавеце ім не выпісвалі. Як магло так стацца?..

І сапраўды: як магло так стацца? Андрэй Канстанцінавіч спрабуе аналізаваць работу свайго папярэдніка («гаспадарыў» да яго тут нехта Варановіч), на жаль, глыбокага аналізу не выходзіць, бо пакінуў аб сабе чалавек не вельмі багата ўспамінаў: «З ранку да вечара малаціў кулаком па стале, пакуль сам не збег».

І зноў над камлюкаватай бярозай — ужо больш за гадзіну! — усплывае шызы дымок ад цыгарэт. Цяпер субяседнікі зморана маўчаць, аб нечым зацята думаюць.

Да райкома партыі Толя Кот пад'ехаў, калі зусім сцямнела. З акон на аснежаную вуліцу лілося зыркае святло — супрацоўнікі партыйнага камітэта яшчэ былі занятыя сваімі справамі, аднак Гвай абмінуў веснічкі каля белага аднапавярховага дома і прайшоў крокаў з сотню ў бок Дома культуры, бо цяпер толькі адтуль можна было ўгледзець — ці ёсць яшчэ

хто ў райвыканкоме? Раней, гадоў колькі таму назад, з невысокага ганка райкома ўвесь будынак выканкома райсавета быў як на далоні. Але ў бытнасць старшынёй Мікалая Іванавіча Сіняўскага каля райвыканкома ні з таго ні з сяго ўзвялі высокую мураваную сцяну, з-за якой цяпер віднеўся адно дах суседняй установы. Пра гэту сцяну хадзілі дзесяткі анекдотаў і ў Ганцавічах, і ў навакольных раёнах. Чаго толькі пра яе не гаварылі! Усё ж і цяпер, пасля аднаўлення раёна, разбураць сцяну пакуль што ніхто не збіраўся.

У невяліччай прыёмнай, якая раздзяляла кабінеты старшыні райвыканкома і яго намесніка, завіхалася прыбіральшчыца, ружова-шчокая, не па гадах дзябёлая жанчына. Яна неахвотна паведаміла, што «начальства яшчэ робіць», і тут жа не прамінула «кіўнуць» — ці то добразычліва, ці то з пэўным незадавальненнем — на дзверы кабінета намесніка старшыні Сейфетдзіна Жамалетдзінавіча Курбанава, татарына па нацыянальнасці, чалавека ад данага справе і надзвычай дакладнага і акуратнага ва ўсім:

— Абклаўся паперамі наш Сяргей Яўгенавіч, нават прыбраць у сябе не дазваляе...

Дзверы ў кабінет старшыні былі прыадчынены, адтуль час ад часу даносіўся стрыманы, як бы нясмелы смяшок. Калінка стаяў пасярод кабінета і, жэстыкуючы рукамі, нешта расказваў, відаць, цікавае, бо начальнік райаддзела міліцыі Іван Іванавіч Кіслы і дырэктар лясгаса Аляксандр Адамавіч Салаўёў, якія сядзелі насупраць, каля сцяны, слухалі яго з непадробленай увагай.

— Вось вы мне і патрэбны, — яшчэ з парога пачаў сакратар. — Заўтра, Мікалай Платонавіч, трэба склікаць пасяджэнне выканкома і абмеркаваць адно надзвычай важнае пытанне.

— Па плану выканком праз тыдзень, — спрабаваў адгаварыцца Калінка, але Гвай спыніў яго на паўслове.

— Па плану, — сакратар падкрэсліваў кож-

нае слова, гаварыў пераканана і дзелавіта.— Па плану... заўтра. А дзевятай гадзіне раніцы. Гэта значыць на гадзіну раней, чым звычайна. З абавязковым выклікам усіх старшынь сельскіх Саветаў і кіруючых работнікаў адміністрацыйных органаў. Абмяркуем пытанне аб калгасных лясах.

Затым сакратар крута павярнуўся да Салаўёва і загаварыў больш спакойна:

— А вас, Аляксандр Адамавіч, папрашу заўтра раніцой а дзевятай, а калі зможаце, нават а восьмай гадзіне адказаць мне на такія пытанні: ці зможа наш лясгас прыняць пад свой нагляд усе калгасныя лясы? Далей. Ці зможаце вы ў кожным населеным пункце з вучняў старэйшых класаў, а ўвогуле такі са школьнікаў, стварыць нешта накшталт гурткоў, школ ці атрадаў юных лесаводаў, юных сяброў лесу, юных памочнікаў леснікоў — словам, назавіце гэта як захочаце, але каб у кожнай вёсцы, у кожнай школе дзяцей вучылі любіць і захоўваць лясы...

Назаўтра пра гэты вячэрні візіт у райвыканком па Ганцавічах нехта пусціў слых, быццам «першы сакратар так зачыніў за сабой дзверы, ажно дом прысеў». Але гэта была няпраўда. Праўда ў іншым. І аб ёй, забягаючы наперад, варта прыгадаць сёння, праз восем гадоў. За гэты час у Ганцавіцкім раёне колькасць юных сяброў лесу, што аб'яднаны ў школьных лясніцтвах, у атрадах «зялёных» і «блакітных» патрулёў, перавысіла пяць тысяч чалавек. А на месцах былых высечак, на пясчаных няўдобицах — на 2700 гектарах! — пасаджаны маладыя лясы.

Вось гэта — праўда.

МЫ ІДЗЁМ — СЦЕРАЖЫСЯ, БАЛОТА!

Яшчэ не спала вада-верхаводка, а на балотах, як акінуць вокам, праклюнулася светлая зялёная асака, такая аксамітная на дотык, што нават не верыцца: гэта ж з яе пад восень вы-

расце тая самая разуха, якую, жартуючы, часам параўноўваць з брытвай, а найчасцей — з назубленым серпам. Пэўна, нідзе на Палессі не стрэнеш столькі разнавіднасцей гэтай травы, як тут, на неабсяжных абшарах Бабовішча — трохкі сцішнаватага ўрочышча, якое на дзесяткі кіламетраў распасцерлася на стыку Ганцавіцкага, Лунінецкага і Салігорскага раёнаў. На імшарах тут амаль паўсюдна пераважае асака-разуха, не сказаць каб занадта густая, але ж высокая — па самыя пахі; на плитказалежных тарфяніках, побач з нізкарослым хмызам, буе асака-шылец — тонкая і вастраверхая, як шыла; на схілах невялічкіх астраўкоў прыдатнага лесу (чубкі яго там-сям высяцца сярод багнішчаў) расце асака-трубчак, адзіная, як сцвярджаюць, не ядкая трава з балота; і толькі наўсцяж чамусьці падзолістых прыбалаткаў раскашуе так званая асака-забярэжка, ніштаватая трава, адно што з выгляду падобная на асаку, да таго ж даволі мяккая і сакоўная, за якой штогод і ганяліся ў навакольных вёсках, каб прыдбаць на корм жывёле.

Нават з вышыні сённяшняга дня неразумна было б нядобра гаварыць пра асаку. Справд-вечнае беззямелле прывучыла палешука пакланяцца ёй гэтак жа нізка, як і малюпасенькім каласкам на пясчанай ніўцы. Важкімі ношкaмі, папярэдне загарнуўшы ў поцілку, каб не растрэсці па дарозе, валаклі яе згорбленыя плечы з балот на астраўкі і выдмы, бліжэй да дарог, скідвалі ў копы ці стажкі, каб з першым прымаразкам адвезці дамоў. Пра яе людзі не склалі і, відаць, ужо не складуць песень, як не склалі іх і пра саху. Але ж — я ні кропелькі не перабольшваю — не абдзялілі яе людзі сваёй любоўю, як і ўсё астатняе, што было тут наўкруг на іх роднай шматпакутнай зямлі. Тут яны з'яўляліся на свет, тут жылі, тут, калі прыходзіў час, клаліся ў гэту зямлю, пакідаючы нашчадкам у спадчыну сваю бязмежную любоў да роднага краю і шчырае жаданне бацьчы яго абноўленым.

Цяпер, нарэшце, гэты час абнаўлення прайшоў. Не было такога чалавека, які б не пазіраў у бок Бабовішча, дзе ўсю зіму скавыталі, здымаючы лес, бензапілы, надрываліся кустарэзы, тралёвачныя трактары і яшчэ нейкія машыны, што ўмелі рабіць адразу ўсё: і карчаваць пні, і грузіць драўніну на прычэпы, і нават капаць канавы. На спад зімы тут як быццам трошкі пацішэла, бо неяк раптам з'ехалі лесарубы, відаць, закончыўшы тралёўку, непрыкметна для ўсіх зніклі «людзі з паласатымі планкамі» — землеўпарадкавальнікі і геадэзісты, затое цяпер, з прыходам першых адліг і пачатку вясны, сюды ўсё часцей і часцей пачалі наведвацца меліяратары і яшчэ нейкія прыезджыя людзі. Па паходцы людзей няцяжка было здагадацца, што яны паспелі ўжо начыста адвыкнуць ад ляжнёвак ды балотнага куп'я і адчуваюць сябе пасля паркетных падлог і асфальтаваных дворыкаў не зусім утульна. Такія звычайна не затрымліваліся: пабудуць гадзіну-другую, падзівяцца на балота, аддадуць нейкія распараджэнні і паедуць, адкуль прыехалі.

Для Аляксандра Майсеевіча Глебкі і Віктара Іванавіча Бурскага, якія разам з начальнікам мясцовага будаўніча-монтажнага ўпраўлення меліярацыі Осіпавым спецыяльна завіталі на Бабовішча на досвітку, таксама ўсё тут было, па меншай меры, дзіўным і нязвычайным. Ніхто з іх дагэтуль не бачыў такой своеасаблівай прыгажосці палескага краю. Ад Дзяніскавіч кіламетраў з пяць яны ішлі драбналесем, пясчанымі грудкамі, па слізкіх, месцамі спаракхнелых кладках, і ніхто не спускаў вачэй ні з пакінутага на выспах лесу — магутнага і старадаўняга, як у казках маленства, ні з балота — дзікага, хмурнага і па-свойму прыгожага і велічнага. Пачыналася вясна, і ўсё навокал вітала яе прыход. І лес, і балота літаральна аглухлі ад птушынай гаманы. Асабліва шчыравалі цецерукі. Часам гэтыя надзвычай асцярожлівыя птахі, няйкакш як патрывожаныя пражэрлівымі лі-

сіцамі, спалохана зрываліся з аблюбаваных месц і цэлымі чародамі насіліся над бяскрайнім балотам — як найдалей ад небяспечнага месца.

— Вось гэта да-а-а! — паціраў рукі Глебка і ў каторы раз зноў накідваўся на Дзмітрыя Нікіфаравіча Осіпава, які ўвесь час ішоў і паказваў дарогу да месца будучага магістральнага канала: — Не мог ты мне раней сказаць, што тут вось такое цецеручынае царства...

— А чорт іх ведае, — апраўдваўся Осіпаў, — заўчора быў тут, аніводнага не было. А сёння як насланне якое...

Дзмітрый Нікіфаравіч раней за Глебку прыехаў у раён і, як жартавалі іншы раз меліяратары, водмелі на балотах ведаў лепш, чым добра наезджаныя дарогі. Сёння ён падрадзіўся паказаць свайму «непасрэднаму начальству» ўсё хараство новага аб'екта.

— Вы, таварышы, — маё непасрэднае начальства, — даводзіў дарогай, — павінны ведаць аб'ект не горш мяне. Не крыўдуйце за шчырасць...

З выгляду Осіпаў марудлівы чалавек, затое сілы ў ім, як зноў-такі жартавалі меліяратары, што ў каваля-вярнідуба. Рукі — не рукі, а шуфлі. А ў плячах — напраўду цэлы сажань. І характарам ён адметны: ціхі, рахманы, нават залішне спакойны. А вось у рабоце — напорысты і гарачы: як возьмецца за што — крышка, не адступіцца.

— Далёка яшчэ? — спытаў ззаду Бурскі, і Осіпаў спыніўся, на міг прыслухаўся.

— Лічыце, што прыйшлі ўжо, — адказаў Дзмітрый Нікіфаравіч, выціраючы змакрэлы пад шапкой-вушанкай лоб. — Чуеце, экскаватар ракоча?

Усе прыслухаліся. Сапраўды, справа далятаў натужлівы гул экскаватара. Глебка зняў шапку.

— Запомні, Віктар Іванавіч, сённяшні дзень, — сказаў ён неяк урачыста і ўзнёсла. — Сыну будзеш пра яго расказваць, унукам.

— Хопіць тут яшчэ і для сына работы, — зморана ўсміхнуўся Бурскі.

— Ой, наўрад! — уставіў Осіпаў. — Праз два-тры гады будзем тут пшаніцу расціць, бульбу, капусту. Памянеце маё слова.

— Калі так, — хітравата заключыў Глеб-ка, — я б паставіў табе тут помнік.

— Хо-го! — засмяяўся Осіпаў. — Ніякіх помнікаў нам тут не паставяць. Ды і навошта яны.

Усе пераглянуліся. Памаўчалі.

— Твая праўда, зямляк, — пагадзіўся Аляксандр Майсеевіч і загаварыў летуценна, выцягнуўшы перад сабой руку: — Уявіце сабе тут залацістае мора пшаніцы. А там, пад Будчай, бліжэй да фермы, — разлівы чырвонай канюшыны. Дзяўчаты з вёскі ў тапачках-балетках будуць прыходзіць сюды сена варочаць. Ах, любата!..

Калі б хто збоку пацікаваў за імі ў гэту мінуту, быў бы шчыра здзіўлены: сталыя, заўсёды сур'ёзныя людзі, паважаныя ў раёне кіраўнікі, яны гарэзліва штурхалі адзін аднаго, падкідвалі ўгару шапкі і смяяліся. Смяяліся на ўсе грудзі. Бурскі, злавіўшы на ляту сваю шапку-аблавушку, кінуўся быў бегчы на гул экскаватара напрасткі па балоце, але праваліўся на пояс у багну, сам жа порсценька выскачыў з халоднай калатушы і, шпурнуўшы ўбок шапку, закрычаў:

— Ура-а-а! Мы ідзём — сцеражыся, балота!

Дабрацца да экскаватара аказалася не зусім проста. Осіпаў гадзіны паўтары калясіў па аднаму яму вядомых брадках, пакуль вывеў сваіх спадарожнікаў на самотны ўзлесак. Машына стаяла на загадзя падрыхтаваных для яе сланях — ляжаках з таўшчэзнага бярвення, скручанага дротам і збітага магутнымі скобамі, і ўсё ж бурая балотная вада цалкам пакрывала яе шырокія гусеніцы. Ад экскаватара ўдалячынь цераз балота беглі два роўненькія рады высокіх тычак, пастаўленых яшчэ зімой, і няцяжка было здагадацца, што менавіта тут ляжа

магістральны канал. А да яго — і злева, і справа — на пэўнай адлегласці збягаліся зноў-такі роўненькія, як струна, шарэнгі ледзь прыкметных тычак — кірункі будучых, відаць, менш значных каналаў з велізарнай, разумна спланаванай асушальнай сеткі.

Осіпаў падаў знак, і машыніст экскаватара спыніў работу. Вёртка, як падлетак, ён скокнуў з кабіны і па-вайскаваму павітаўся:

— Здравія жалаю!

— Сам будзь здаровы,— буркнуў у адказ Дзмітрый Нікіфаравіч і кіўнуў у бок Глебкі і Бурскага: — Знаёмся, Віктар Паўлавіч, гэта наша непасрэднае начальства.

— А мы знаёмыя ўжо,— стрымана ўсміхнуўся машыніст, але ж, працягваючы руку сакратару райкома, адрэкамендаваўся: — Шапавал, старшы машыніст экскаватара.

Тут да месца будзе прыгадаць, што Глебка валодаў цудоўнай рысай характару: ён, мабыць, як ніхто іншы з кіраўнікоў раённых служб, умеў гаварыць з рабочым чалавекам. Хіба што Іван Давыдавіч Балкін мог сапернічаць з ім у гэтым надзвычай важным для кіраўніка ўменні. Прычым Глебкава ўменне было закладзена ў ім няйнакш як з дзяцінства. І было яно — сваё, непадробленае, звычайнае і натуральнае. Не ўсе ведалі ў раёне, што вырас Аляксандр Майсеевіч у вельмі ж беднай сям'і салдаткі Палагеі Захараўны, якая жыла з ім цяпер у Ганцавічах. Дастаткова было хвілін пяток пагаманіць з гэтай невялічкай, зусім сівой жанчынай, каб цалкам і поўнасьцю аказацца ў палоне яе дабраты і памяркоўнай разважлівасці. Такой жа адметнай рысай валодаў і сын.

Праз нейкіх пару хвілін Глебка ўжо ведаў, што вагончыкі для адпачынку меліяратараў лепш за ўсё паставіць вось на гэтым узлеску: вельмі ж блізка да аб'екта; ды і ўвогуле стан варта было б разбіць дзе-небудзь тут, непадалёк. Месца сухаватае, да таго ж такі-сякі пад'езд зроблены. А ўсё гэта варта мець на ўвазе,

бо днямі сюды наваліцца такая сіла — развярнуцца цяжка будзе. Адных трактароў С-100 яшчэ з зімы падрыхтавана ажно 35. У дарозе ўжо 18 аднакаўшовых і 6 многакаўшовых экскаватараў. А колькі розных іншых машын прыбудзе!

Непрыкметна, як бы між іншым, Глебка пацікавіўся ў экскаватаршчыка:

— А якая даўжыня магістральнага канала?

— Шаснаццаць кіламетраў, — зусім спакойна адказаў Шапавал.

— Ух ты, мама родная! — Бурскі збянтэжана пашкроб за вухам і запытальна паглядзеў на экскаватаршчыка.

— Нічога страшнага, — зноў спакойна разважыў Віктар Паўлавіч. — Не прывыкаць. Адолеем.

— Ну-тка, ну-тка, пакажы нам, — папрасіў Бурскі, — як ты будзеш гэта самае рабіць... адольваць.

Машыніст зноў вёртка шмыгнуў у кабінку, надбавіў газу. Лежакі з таўшчэзнага бярвення, на якіх стаяў экскаватар, спачатку лёгка задрыжалі, а потым затрэсліся як у ліхаманцы. Тады і Глебка, і Бурскі выразна адчулі, што пад імі ціхенька дрыжыць балота.

— Спалохалася, — прытупнуў нагою Глебка. — То-та і яно-та...

Рабатай Шапавала нельга было не залюбавацца. Спачатку Глебку падалося, што экскаватарам кіруе не чалавек, а недзе схаваны ў кабінку аўтамат. Ніводнага лішняга руху! Плаўны паварот стралы, і важкі стальны коўш угрызаецца ў балотную твань. За першым разам коўш напоўнены да краёў. Затым напружваецца магутны трос, коўш нетаропка, але ўвішна ўзнямаецца над каналам, і даўжэзная страла паслухмяна адводзіць яго ўбок. Міг — і добрай паўтоны грунту ўперамешку з балотнай ляцяць уніз, на месца будучай дарогі. Яшчэ булькоча, расплываецца ва ўсе бакі выкінутая калатуша, а стальны коўш ужо зноў адрывае ўчэпістымі зубамі вякамі спрасаваны

торф і зноў выкідвае яго ў належнае месца. Чуваць адно, як натужна раве матор экскаватара ды паскрыпвае сталёны трос.

— Ну, што,— ажно свеціцца ад радасці Осіпаў,— падабаецца?

— Малайчына! — хваліць экскаватаршчыка Глебка.

— Ну і дае,— захапляецца Бурскі,— ну і голиць. Мадней, чым наш Стасік Рагалінскі, раённы цырульнік...

Роўна праз тры месяцы Віктар Іванавіч Бурскі шчыра прызнаўся аўтару гэтых радкоў:

— Як убачыў, што добрая трэцяя частка выкінутага грунту зноў змываецца вадой у канал, спалохаўся быў. Нават падумаў: хана нашым абавязацельствам. Осіпаў мяне супакоіў тады. Сказаў: усё будзе ў ажуры; маўляў, так і павінна быць.

Глебка адказаў не адразу: успамінаў, пра што ён думаў.

— У той дзень,— сказаў,— мне падумалася: як добра было б, каб меліяратары здалі нам увосень пад засеў хоць бы сто гектараў тарфянікаў.

А Осіпаў чамусьці рассмяяўся:

— Пра што я думаў? Ха-ха! Дзівак-чалавек, пра што я мог думаць. Пра хлопцаў сваіх думаў, пра меліяратараў. Па сакрэту скажу: яны мне сняцца кожную ноч. Хоць бы якая красуня саснілася, дык не ж — адно іх і бачу. Ха-ха!..

Яны сядзелі на прасохлых балотных купінах і ўсе ўтраіх курылі. Нават Глебка, які да гэтага гадоў пяць не браў цыгаркі ў зубы. Курылі і маўчалі. Пра тое, што павінна было адбыцца ў гэты чэрвеньскі дзень, даўно гаварылі ў раёне. І справа вось у чым. Вада-верхаходка на Бабовішчы спадала вельмі неахвотна, замінала меліяратарам разгарнуць работы так, як планавалася. Выйшла затрымка з пракладкай магістральнага канала, а значыць, і са скідам вод, без чаго аніяк нельга было ўключыць у работу ўсю наяўную тэхніку. Па праўдзе сказаць, большасць яе прастойвала. Вось тады і

вырашылі паклікаць на дапамогу спецыялістаў з малавядомай на Палессі арганізацыі «Саюз-выбухпром». Барадатны дзядзькі-ўзрыўнікі з месяц чаравалі на трасе будучага канала і вось сёння маюцца паказаць, на што яны здатныя.

— Усё! — зірнуўшы на гадзіннік, махнуў рукою Осіпаў. — Кладзіцеся на зямлю.

Над ачэпленым з усіх бакоў участкам балота адна за другой узляцелі тры ракеты — жоўтая, зялёная, чырвоная. Гэта быў доўгачаканы сігнал: «Асцярожна!.. Усё гатова!.. Ключ!..» І магутнай сілы выбух ускалыхнуў наваколле. Калі дым спакваля рассяўся, на тым месцы, дзе буяў непразны хмыз, зеўраў унушальны канал — метраў на дзевяць ушыркі і больш чым на тры — глыбінёй. Над балотам — цяпер ужо адначасова — затрапяталіся тры зялёныя ракеты — «Адбой!», і тады Бурскі, Глебка і Осіпаў кінуліся бегчы да месца выбуху.

— Здрава, га? — пытаўся невядома ў каго Бурскі, які паспеў апырэдзіць усіх метраў на дваццаць і, першым дабегшы да канала, стаяў як укопаны: — Ух ты, мама родная!..

Глебка з уласцівай яму дзелавітасцю аглядзеў канал, спытаў у Осіпава:

— Як думаеш: колькі тон за раз выкідвае?

— Дваццаць тысяч тон, — спакойна адказаў Дзмітрый Нікіфаравіч.

— Нішто сабе, — чамусьці не здзівіўся Глебка. — Цяпер работа пойдзе весялей.

— Дзіва што! — уставіў Бурскі і, раптам узрадаваны, паказаў рукою ў бок узлеску, адкуль, пераскокваючы з купіны на купіну, спяшаліся трое людзей: — Раўненне — направа!.. Пазнаеце галубчыкаў?

Вядома ж, Глебка адразу пазнаў іх.

Першым шыбаваў Аляксандр Васільевіч Зялёнка, старшыня дзяніскавіцкага калгаса «Расія». Яго, карэннага дзяніскаўца, цяжка было зблытаць з кім-небудзь іншым. Шыракаплечы, прысадзісты, ён вылучаўся сярод сваіх вяскоўцаў (ды і сярод астатніх старшынь калгасаў) перш за ўсё сваёй сілай. Гэта пра яго гаварылі

дзяніскавіцкія дэбашыры: «Не дай бог трапіць яму ў рукі: у бараноў рог скруціць». У паходцы Зялёнкі таксама было нешта сваё, уласцівае яму аднаму. Хадзіў ён лёгка і мякка, трошкі прыўзняўшы плечы, ад чаго здалёк здаваўся сутулаватым. На самай жа справе гэта стройны здаравяка, з адкрытым, заўсёды загарэлым тварам. Нават узмку твар у яго быў смуглы ад загару. Гэта таму, што Аляксандр Васільевіч трываць не мог даху над галавой. У любое надвор'е, у любую пару года яго цягнула на вуліцу, у лес, на балота. Яшчэ працуючы ў школе (раней Зялёнка рабіў дырэктарам Дзяніскавіцкай дзесяцігодкі), у час сенакосу ён разам з вяскоўцамі адпраўляўся на балота, першым займаў пракос і так увішна касіў, што яго не маглі «дастаць» нават самыя заўзятыя касцы. Увогуле, ён любіў працаваць, і любая работа гарэла ў яго руках. Гэта падабалася дзяніскаўцам, і калі тагачасны старшыня калгаса Іван Сцяпанавіч Зайкаў, у мінулым смелы партызан па клічцы «Барыс», нечакана прыхварэў, яны аднадушна, не пытаючы згоды ў земляка, выбралі Аляксандра Васільевіча сваім кіраўніком.

Услед за Зялёнкам да месца выбуху бег Алег Іванавіч Коўш, старшыня калгаса «Сцяг Леніна», што ў вёсцы Вялікія Круговічы. Родам ён з Агарэвіч, з суседняй вёскі.

Трэцім, здорава такі адстаўшы ад Каўша, але ж спорна і таропка сігаў з купіны на купіну старшыня чудзінскага калгаса «Зара» Якаў Гарасімавіч Сцешыц.

Старшыні яшчэ не дабеглі да канала, як ззаду Глебка ўчуў паспешныя і цяжкія крокі — гуп! гуп! гуп! Потым данесліся ўзбуджаныя людскія галасы. Першым, каго ён пазнаў у натоўпе, быў Віктар Шапавал. Таму падумаў: «Напэўна, меліяратары; перажываюць, чэрці». І не памыліўся: гэта сапраўды былі меліяратары. Уважліва, як сапраўдныя гаспадары, яны аглядалі канал, дзе ўжо булькатала рыжая балотная вада, прыдзірліва мерылі пры-

несенай бярэзінай глыбіню, мялі ў пальцах перапрэлы мох, спрачаліся, жартавалі.

— Ну, амба цяпер балоту,— заключыў адзін з меліратараў, адкідваючы ўбок бярэзіну.

«Хто такі? — ламаў галаву Глебка. — Дзе я яго бачыў?.. Ага, успомніў: прараб з участка Гута-Заполле Аляксандр Калашук. Значыць, і гута-запольскія хлопцы ўжо тут. Вельмі добра... А вось гэты, што вельмі строгі з выгляду,— Анатоль Саміла. Залатыя рукі ў гэтага экскаватаршчыка. Побач з ім Аляксей Ключко і Вячаслаў Александровіч. Можна смела ісці ў заклад: за іх экскаватарамі зможа ўгнацца хіба што Віктар Шапавал. Гэтыя двое — Іосіф Плотка і Генадзь Дунец — рамонтнікі. Ну, а гэтых ведаюць усе: камісар меліратараў Васіль Якімовіч і яго намеснік Мікалай Пінчук. Прыдумалі ж: сакратара партыйнай арганізацыі назвалі камісарам... Чакайце-чакайце...»

— Падабаюцца мне нашы меліратары. Люба паглядзець: так і рвуцца ў бой з балотам. Малайцы, чэснае слова. Сапраўдныя камуністы...

Вечарэла, калі Глебка, Бурскі і Осіпаў, развітаўшыся з меліратарамі і ўзрыўнікамі, напраткі па балоце заспяшаліся ў бок Дзяніскавіч. Там, вярсты за тры ад вёскі, на невялічкай выдме іх чакаў Міша Мяцельскі, другі райкомаўскі шафёр. Каб завідна выбіцца на сушу, Бурскі ўсю дарогу дакараў Осіпава:

— Але ж і ходзіш ты, браце, як мядзведзь. З такім павадыром заначуеш на балоце.

Осіпаў раўнадушна адмахваўся:

— На балоце не спяшайся, калі хочаш дома начаваць.

— Па-твойму выходзіць,— не здаваўся Бурскі,— на балоце, як у цёмным склепе, з выцягнутай рукой хадзіць трэба?

— І не з адной, а з дзвюма,— зазначыў Глебка і нечакана спыніўся.— Паслухайце, хлопцы,— папрасіў ён раптам вельмі ж мякка і ласкава,— пачакайце мяне тут хвілінку. Ледзь было не забыўся: мама прасіла нарэзаць венікаў...

І ён збочыў у каржакаваты, на дзіва лапушны бярэзнік, якому не было відаць тут ні канца ні краю...

...Тут, на гэтым самым месцы ў памятным 1974 годзе, вызначальным годзе дзевятай пяцігодкі, Аляксандр Васільевіч Зялёнка сабраў па 60 цэнтнераў пшаніцы з кожнага гектара пасаваў...

СОНЦА Ў ВОКНАХ

Тыя, хто даўно не быў у Ганцавічах (гадоў гэтак з восем ці дзевяць), сёння не пазнаюць ранейшага мястэчка. На месцы колішніх хат-пяцісценак і звычайных хацін на дзве палавіны цяпер высяцца шматкватэрныя мураваныя гмахі, унушальныя адміністрацыйныя збудаванні. Жылыя дамы тут скрозь з утульнымі балконамі і шыкоўнымі магазінамі на першых паверхах, з усімі камунальнымі выгодамі. Дасведчаныя людзі захапляюцца разумнай планіроўкай цэнтра горада, знаходзяць яе вельмі ўдалай. Яно і сапраўды: цэнтр і глядзіцца прыгожа, і надта ж зручны ва ўсіх адносінах. Упрыгожвае яго плошча, ляжыць яна якраз на тым самым месцы, дзе некалі стаяла «сцяна Сіняўскага», а ўпобачкі была развіліна шляхоў на Хатынічы і Люсіна. Над плошчай — Дом Саветаў (так цяпер паўсюдна называюць тыпавы чатырохпавярховы адміністрацыйны будынак райкома партыі і райвыканкома), праваруч ад яго — універмаг, помнік героям Вялікай Айчыннай вайны і Дом культуры, а супраць — трохпавярховы Дом сувязі і гасцініца, трохкі наўзбоч — Дом быту, рэстаран «Цна» і кінатэатр «Кастрычнік», тут жа — гастронам, ашчадная каса і аптэка. Словам, кампактна і даволі зручна. Калі б, здаецца, адзін з гэтых будынкаў перанесці на другое месца, цэнтр горада страціў бы нешта істотна-важнае ад сваёй прывабнасці.

— Хораша ўсё зроблена, па-гаспадарску, —

часта хваляць прыезджыя людзі.— Відаць, вопытны быў праекціроўшчык.

І няўцям ім, што тыя, хто ў свой час «прывязваў» будаўніцтва гэтых аб'ектаў, ніколі ў сваім жыцці не былі не тое каб праекціроўшчыкамі — увогуле не займаліся будаўніцтвам у значных маштабах. Рабілі яны ўсё інтуітыўна, з адным толькі жаданнем — каб зручней для чалавека, яго жыцця і побыту...

...Гэта было (даўнавата, праўда) незвычайнае пасяджэнне бюро партыйнага камітэта. Ні да гэтага, ні пасля Мікалай Міхайлавіч Гвай ніколі не праводзіў пасяджэнні позна ўвечары. І раптам — на табе: на сем гадзін вечара тэрмінова выклікаюцца ўсе дзевяць членаў бюро. Сем гадзін не такі ўжо занадта позні час, але ж на пачатку зімы суцінкі і моракі ападаюць рана — недзе а шостай гадзіне.

Апошнім на бюро прыехаў Кірыла Васільевіч Арцёменка і, што здаралася з ім вельмі рэдка,— спазніўся. Сумеўся, нават пачырванеў, хацеў было прасіць прабачэння. Гвай якраз гаварыў па тэлефоне, стоячы за сваім службовым сталом, а члены бюро ўжо сядзелі за другім — даўжэзным паліраваным сталом, які стаяў убаку і займаў амаль што палавіну кабінета першага сакратара. Месца Арцёменкі пуставала, і Кірыла Васільевіч, далікатна хітнуўшы ўсім галавой, ціхутка прабраўся да свайго крэсла, сеў.

Была такая завядзёнка: члены бюро заўсёды садзіліся на адно і тое ж месца, а калі хто і быў у адлучцы, дык крэсла яго не займалася. Гвай звычайна ўсаджваўся з тарцовага боку паліраванага стала, па левую руку ад яго садзіліся другі сакратар райкома Аляксандр Майсеевіч Глебка, начальнік упраўлення сельскай гаспадаркі райвыканкома Віктар Іванавіч Бурскі, рэдактар раённай газеты «Савецкае Палессе», старшыня праўлення калгаса імя Кірава Кірыла Васільевіч Арцёменка, старшыня раённага камітэта народнага кантролю Іван Іванавіч Наумчык; па правую руку ад першага сак-

ратара месцы займалі старшыня райвыканкома Мікалай Платонавіч Калінка, сакратар райкома Іван Давыдавіч Балкін і загадчык аргаддзела райкома партыі Мікалай Трафімавіч Антановіч. Стол быў такі даўжэзны, што на звычайных пасяджэннях бюро месцы за ім прапаноўваліся не толькі памочніку сакратара Аляксею Якаўлевічу Сямашку — многім іншым адказным работнікам раёна: загадчыку аддзела прапаганды і агітацыі райкома партыі Рыгору Міхайлавічу Лазіцкаму, намесніку старшыні райвыканкома Сяргею Яўгенавічу Курбанаву, першаму сакратару райкома камсамола Міхаілу Міхайлавічу Кунцэвічу, а таксама прадстаўнікам вобласці і рэспублікі, што тыя разы даволі часта наязджалі ў адноўлены раён. На гэты раз мелася быць асаблівае пасяджэнне бюро і ніхто з так званых «старонніх» людзей не прысутнічаў.

Пакуль Гвай гаварыў па тэлефоне, Арцёменка нейкі час моўчкі вывучаў пальцы сваіх рук — доўгія, як у піяніста, але парэпаныя ад сіверу — акурат як у трапальшчыц ільну, потым не вытрываў, неўпрыкмет таўхануў локцем суседа — рэдактара раённай газеты:

— Здарылася што-небудзь?

Сусед перасмыкнуў плячамі, пакруціў галавой: не ведаю, маўляў.

— Не цямі. Я цябе наскрозь бачу.

— Чэснае слова, не ведаю.

— Ахвота табе мне зубы заговорваць. Адзін чорт — праз мінуту аб усім сам даведаюся. «Не ведаю». Без ветру лісце не калышацца. Слухайце, гэта ж не так сабе — дайжа парадку дня няма.

Бурскі краем вуха ўлавіў гэтыя перашэпты, нахіліўся ў бок да Арцёменкі і неўзаметку шапнуў:

— Бяда, Кірыла Васільевіч, за Чмелішчам нечае сена згніло.

— Хлусня! Сена там, слухайце, сухое як порах.

Падначыў Калінка:

— А мне з галавы не выходзіць: хто гэта, думаю, пагнаўся ў такую нетру за кармамі?

— Спроба — не хвароба, — адмахнуўся Арцёменка, не надта падкі да жартаў.

— Так-то яно так, але ж сенажаці тыя належаць лясгасу, — наўмысна не адступаўся старшыня райвыканкома.

— Лясгас адвеку тыя сенажаці не касіў. Патрэбны яны лясгасу, як зайцу стоп-сігнал... Слухайце, не зімаваць жа было траве на балотце. От і прыбралі яе, а зіма ўсё падшкрабе.

Гвай скончыў гаварыць па тэлефоне, падышоў да паліраванага стала. Толькі цяпер члены бюро прыкмецілі, што твар яго быў па-святочнаму ўзрушаны, аж свяціўся ад нейкай асаблівай радасці. У Арцёменкі адлягло на сэрцы. «Настрой у сакратара цудоўны», — падумаў ён і з дакорам, але не зласліва ўсміхнуўся Бурскаму — маўляў, парадачак, «разыгрываеш» мяне, чалавеча.

— Дык што — пачнём, таварышы? — сакратар загадкава ўсміхнуўся. — Парадак дня сённяшняга пасяджэння я сфармуляваў бы так: аб генеральным плане забудовы нашага горада... Так-так, горада. — І паклаў на стол вялізны ліст ватмана. — Уносьце вашы прапановы.

У той вечар гаварылі ўсе. І гаварылі доўга, заклапочана. Можна, упершыню кожны з членаў бюро адчуваў асаблівую адказнасць за сваю прапанову. За апошні час у гэтых сценах, за гэтым самым сталом было выказана столькі ўсялякіх прапаноў, што за адзін раз і не пералічыш. Найбольш яны тычыліся развіцця сельскай гаспадаркі. Гэта і зразумела: раён сельскагаспадарчы. Тут прымаліся даволі смелыя рашэнні па тэрміновому расшырэнню пасяўных плошчаў пад збожжавыя культуры за лік асваення такой няўдобіцы, дзе спрадвеку і сівец не радзіў. Але ж адноўлення землі добра ўрабляліся, і яны ўжо давалі высокія ўраджаі — да дваццаці і больш цэнтнераў з гектара. Менавіта тут, за гэтым сталом, адразу ж пасля аднаўлення раёна, была прынята пастанова па ўсебаковаму

вывучэнню і ўкараненню ва ўсіх гаспадарках раёна вопыту калгаса імя Кірава па інтэнсіўнаму адкорму маладняку буйнай рагатай жывёлы. І літаральна за два гады раён амаль у тры разы павялічыў вытворчасць ялавічыны. Тут, у гэтым кабінёце, вырашаўся лёс многіх канкрэтных спраў. Ніводнае больш-менш важнае пытанне не мінала гэтага кабінета. І было прыемна бачыць, як з кожным месяцам сталюць, набіраюцца вопыту і жыццёвай мудрасці тыя, хто надзелены пачэсным давер'ем вырашаць тут надзённыя пытанні жыцця.

Будаўнічыя справы і раней не раз абмяркоўваліся на бюро. Гаворка вялася звычайна вакол наладжвання арганізацыйна-партыйнай і масава-палітычнай работы ў будаўнічых брыгадах. Як правіла, гэта работа прызнавалася здавальняючай, і ў бюро аднадушна лічылася, што падстаў да лішніх трывог за стан будаўніцтва ў раёне няма: амаль у кожнай вёсцы ў будаўнічыя брыгады сабраны не проста майстры сваёй справы, а людзі назаўжды ўлюбёныя ў яе; у міжкалгаснай будаўнічай арганізацыі, на гасразліковым прарабскім участку, якія працавалі тут ужо многа гадоў, створаны сапраўдныя школы па падрыхтоўцы — на ўсякі выпадак, лічылася тады, — высокакваліфікаваных спецыялістаў па будаўніцтву самых разнастайных аб'ектаў культурнага і гаспадарчага прызначэння.

Цяпер жа абмяркоўвалася пытанне асаблівай важнасці. І менавіта таму кожны з членаў бюро не спяшаўся са сваімі прапановамі — не на пажар жа, куды ляцяць на злом галавы. На добры лад, падумалася спачатку асобным членам бюро, варта было б паклікаць каго-небудзь з будаўнікоў ці землеўпарадкавальнікаў — як ні кажы, яны больш набілі руку на такіх пытаннях, але Гвай пажадаў «абмяняцца думкамі вузкаму колу людзей» — толькі членам бюро. Яго гораха падтрымаў Калінка.

— Правільна, абыдземся без іх, — гаварыў Мікалай Платонавіч. — Яны, чаго добрага, мо-

гуць параіць будаваць новы райцэнтр дзе-небудзь за Любашавым.

Калінка гучна засмяяўся, але яго не падтрымалі.

— У такім разе прашу выказвацца, — скажаў Гвай і першым унёс прапанову: — Дом Саветаў лепш за ўсё, мне думаецца, размясціць вось тут, на месцы райвыканкома, каўбаснай і закусачнай. А Дом сувязі — на месцы цяперашняга райкома і палісада. Такім чынам, утвараецца плошча, сам цэнтр горада...

З гэтым лёгка пагадзіліся ўсе. Нават звычайна немнагаслоўны Іван Давыдавіч Балкін кінуў нешта маляваць у сваім блакноціку і рашуча выгукнуў:

— Вельмі правільна!

Затое далей думкі ўсё больш разыходзіліся. Калінка прапанаваў пабудаваць гасцініцу каля чыгуначнай станцыі — маўляў, будзе зручней для прыезджых. Але з ім ні ў якім разе не хацеў пагадзіцца Глебка.

— У корані няправільна, — даводзіў Аляксандр Майсеевіч. — Гасцініцу трэба будаваць як надалей ад чыгункі. Чаму? Чалавек ідзе ў гасцініцу, каб адпачыць, а не слухаць усю ноч напралёт грукат вагонных колаў.

Прапанову Глебкі ўхвалілі. Непадалёк ад кубіка Дома Саветаў Гвай простым алоўкам намаляваў яшчэ адзін такі кубік і, «падпяражаўшы» яго адной сіняй рыскай, пашкадаваў:

— Хораша было б, каб і гасцініцу зрабіць трохпавярховую. Прапануюць, на вялікі жаль, двухпавярховы будынак.

Зноў не стрымаўся Калінка:

— Будзем выкручвацца, — загадкава ўзняў бровы старшыня райвыканкома. — Паспрабуем дабівацца трохпавярховую. Аблвыканком падтрымае. Гэта ж здорава будзе: плошча шырокаяшырокая, а наўкруг яе трох, чатырох і пяціпавярховыя дамы. Любата!..

Было далёка за поўнач, калі закончылася пасяджэнне. Ад ранейшага прысланага «зверху» праекта забудовы Ганцавіч не засталася і

следу. Члены бюро ў асноўным мірна «знеслі» даўжэзную, як барак, хату-дзевяцісценку некалі існаваўшай арцелі «Сцяг працы», Шмэркаву кузню, пажарную хібару з каланчой, «рассунулі» ўшыркі цэнтральную — Кастрычніцкую вуліцу, «ліквідавалі» ў самым цэнтры базарную плошчу і «перакінулі» яе на адну з ускраін будучага горада. Доўга давялося ламаць галовы наконт Дома культуры: зносіць яго ці не? Вырашылі: не зносіць.

— Пабагацеем, — заключыў першы сакратар, — потым пераабсталюем. Месца тут для яго вельмі добрае — віднае, бойкае.

— А вось па-мойму, — упершыню за ўсё пасяджэнне не згадзіўся Арцёменка, — па-мойму, не зусім добрае.

— Гэта чаму ж? — Балкін нават акуляры надзеў і ўставіўся на Арцёменку.

— Хоць бы таму, што раней тут, на гэтым самым падмурку, касцёл стаяў.

— Ды чорт з ім, з касцёлам, — вылаяўся Калінка і падазрона паглядзеў на старшыню калгаса. — Паслухайце, Кірыла Васільевіч, можа, вам яшчэ што-небудзь не падабаецца?

— Чаму ж, падабаецца. Усё падабаецца. Гэта добра, што грошай трохі адпусцілі, пабудуем што-кольвечы. Але ж вы, слухайце, не забудзьцеся пра дарогу на Агарэвічы. Там жа выбоіна на выбоіне. Да таго ж мост цераз Цну трэба было б лепшы зрабіць...

І ўсе зразумелі: Арцёменка і тут, за сталом бюро, абмяркоўваючы новы план забудовы раённага цэнтра, думаў пра Агарэвічы, пра свой родны калгас. Ён не саромеўся гэтага і сябрам-таварышам не раз прызнаваўся: «Не думаю пра яго хіба што ў сне». Увогуле Кірыла Васільевіч не любіў людзей, якія не аддавалі сябе цалкам, без астатку сваёй рабоце, не стараліся ў любым становішчы зрабіць нешта патрэбнае для любімай справы, для людзей. Вось і цяпер, выходзячы з райкома, ён адвёў убок рэдактара раённай газеты і адкрыта выказаў яму ўсё, што думаў:

— Паслухай, браце ты мой, чаму ты нічога не папрасіў для рэдакцыі? Мне гэта не падабаецца.

— А што тут можна было папрасіць?

— Як — што? У цябе ж цесната несусветная, сядзіце, слухайце, адзін на адным, а ён — «што папрасіць?». Будавацца табе трэба. Хаця б яшчэ адзін дамок для друкарні пабудаваў.

— Праекта няма.

— Які табе праект! Сам намалюй. Няўжо ты не зможаш намаляваць упрытык да вашага цяперашняга дома яшчэ адзін акурат такі?

— Гэта змагу. Але...

— Ніякіх «але». Куй жалеза... Ну, вось і добра, што зразумеў.

Кірыла Васільевіч лёгка, як падлетак, ускочыў у свой «газік», кінуўшы шафёру: «Паехалі, Ваня, памаленьку». Рэдактару ён толькі паблажліва махнуў рукой:

— Даганяй начальства.

У той час амаль усе члены бюро — сакратары райкома, старшыня райвыканкома, начальнік сельгасупраўлення, старшыня раённага камітэта, народнага кантролю і рэдактар — жылі ў адным завулку — Пралетарскім, далекавата ад цэнтра. Цяпер, пасля бюро, каб патрапіць дамоў, ім належала ісці якраз той самай вуліцай — Кастрычніцкай, якую яны толькі што, як кажуць, «зруйнавалі» і так і наўскасяк. Было зябка, ветрана. Гвай наставіў ад ветру каўнер, ішоў паволі, моўчкі пазіраючы па баках. Побач — таксама маўкліва — крочыў Глебка. Нават Калінка, заўсёды вясёлы і, здавалася, безжурботны чалавек, на гэты раз зацята маўчаў. Плыткі сняжок па-зімоваму бадзёра рыпеў пад нагамі, і спалоханае рэха нетаропкіх крокаў гулка кацілася ўздоўж соннай вуліцы.

...Так, гэта было больш за дзевяць гадоў таму назад.

Тыя, хто даўно не быў у Ганцавічах, сёння не пазнаюць ні ранейшага мястэчка, ні былых

дарог, прысад, палёў, балот. Няма ўжо тут Гвая, Калінкі, Глебкі, Балкіна, Бурскага, Осіпава. Усе яны — на адказных партыйных і гаспадарчых пасадах у Беларусі і ў суседніх рэспубліках. На вялікі жаль, няма ўжо і Кірылы Васільевіча Арцёменкі. Улюбёны ў свой родны калгас (даруйце за банальнасць, ён называў яго іменна так — родны, нават родненькі), Кірыла Васільевіч марыў свой апошні дзень дажыць у полі; і калі яго сілком усё-такі адправілі ў бальніцу, не вытрываў — сканаў.

Неяк — праездам — наведаў Ганцавічы Мікалай Міхайлавіч Гвай. На шыкоўнай плошчы ён вылез з запыленай «Волгі» (тарфянікі, відаць, глядзеў) і пешкі пайшоў, пазіраючы па баках, той самай вуліцай, па якой вяртаўся некалі з незвычайнага пасяджэння бюро.

Тады ён усю дарогу думаў: ці правільна «прывязалі» гэтыя дамы, каб цэлы дзень было ў вокнах сонца. Выходзіць — правільна.

Над маладым палескім горадам, у вокнах палацаў-дамоў спакойна іскрылася-ласкавілася сонца. Нешта ад яго, ад сонца, было ва ўсмешках, у вачах і тварах людзей, што кідаліся насустрач, перабягалі вуліцу, каб паціснуць руку і сказаць прыветнае «Здравія жалаю» ці «Добрага вам здароўечка».

Высокае сёння на Палессі сонца. Сонца — ва ўсіх вокнах.